

JOSIP BROZ, NIKITA SERGEJEVIČ HRUŠČOV I MAĐARSKO PITANJE 1955-1956.

APSTRAKTUM: Rad koji je pred čitaocem predstavlja pokušaj nalaženja odgovora na dva nerazdvojno povezana istraživačka pitanja: Kakva je uloga Jugoslavije i Broza u mađarskim događajima 1956. i kakvo je mesto mađarskog pitanja u pokušajima Sovjetskog Saveza i Nikite Sergejeviča Hruščova da Jugoslaviju "uvuku" u lager socijalističkih zemalja?

"Saopštavamo Vam da je u Mađarskoj sve bilo pripremljeno i ostvareno onako kako smo se dogovorili prilikom našeg zadnjeg susreta

Šaljemo Vam plameni komunistički pozdrav. Ne možemo da Vam ne kažemo da je naš poslednji razgovor ostavio na nas najbolji utisak i pokazao puno jedinstvo pogleda u oceni događaja i preduzimanju mera koje su potrebne za odbranu tekovina socijalizma. Sve to pokazuje naše jedinstvo i iskrenu težnju obeju strana da jačaju komunističke veze."¹

Ovim rečima počinjalo je i završavalo pismo od 5. novembra 1956. godine, naslovljeno "*Dragi drugovi Tito, Ranković i Kardelj*", koje su potpisali Nikita Hruščov i Georgije Maljenkov. Pismo sugerise da je između Broza i Hruščova postojao dogovor oko "rešavanja" pitanja u Mađarskoj! Da je bilo više susreta na kojima je raspravljano o Mađarskoj, od kojih je poslednji posebno značajan! Da je Jugoslavija saučesnik u vojnoj intervenciji! Da li je zaista bilo tako? Istorija ne poznaje lake odgovore.

* * *

Sadržajno bogati, dugi i veoma česti razgovori Josipa Broza i Nikite Sergejeviča Hruščova 1955. i 1956. godine u svojoj suštini su imali jednu

¹ AJ, SK SKJ, IX, 119, II/15, Pismo N. Hruščova i G. Maljenkova od 5.11. 1956.

temu i jedan cilj – zbliženje, pomirenje, “uvlačenje” Jugoslavije u “lager”. U okviru te teme i toga cilja posebno mesto imalo je mađarsko pitanje.

Nagomilani ekonomski problemi, opšta oskudica, velika kriza poljoprivrede, partijska svemoć, omalovažavanje zakonitosti, totalna zatvorenost, spoljna izolacija zemlje i mnogošta drugo činili su nasleđe Staljinove vladavine s kojim se Sovjetski Savez morao suočiti. Novo sovjetsko rukovodstvo, predvođeno Nikitom Sergejevičem Hruščovom i Georgijem Maljenkovom, došlo je na čelo zemlje u uslovima dramatične napetosti, bez programa reformi koje bi zauzdale već u to vreme teško zaustavljivu krizu i omogućile promenu formi, metoda i mehanizama vladavine uspostavljenih u revoluciji. Napori na ograničavanju svemoći tajne policije, stavljanju pod striktnu partijsku kontrolu organa Ministarstva unutrašnjih poslova, obnavljanju zakonitosti, kadrovskoj obnovi državnih službi sudarali su se sa otporima revidiranju Staljinovog nasleđa. Kritička revizija ekonomske politike i centralizovanog upravljanja privredom nailazila je na brojne teškoće ideološke i organizacione prirode. Reformisanje zapuštene poljoprivrede, isticanje povećanja proizvodnje hrane kao osnovnog zadatka i tehnološka modernizacija zahtevali su kontinuirani radni napor koji nije odmah mogao dati odgovarajuće rezultate. Stare doktrinarne šeme su sputavale napore da se na nov način, kritički, sagleda stvarnost. Revizija prošlosti je svedena na uska, personalna pitanja i momente, bez poniranja u suštinu otvorenih pitanja, razumevanje dugog i složenog procesa i identifikovanje uzročno-posledičnih veza. Strah se i dalje osećao u javnom i političkom životu, a nekadašnji “čuvari” službene ideologije su, iako u defanzivi, još moćni i nedodirljivi. Fizionomija staljinističkog režima je lagano menjana, ali nikada ne željenom brzinom. Promene je doživljavala i spoljna politika SSSR-a. Nastojanja da se “smanjenjem unutrašnjih napetosti” ublaži kriza u zemljama narodne demokratije, eliminiše rasep u komunističkom pokretu, afirmiše politika “miroljubive koegzistencije” kao alternativa uništavajućem ratu, bili su neki od elemenata koji definišu novi lik sovjetske spoljne politike.²

Rasep nastao iz sudara dva staljinizma, u kome se jugoslovenski, uz velike žrtve, oslobodio hegemonije KPSS u politici, ideologiji i ekonomiji i izborio pravo na sopstveno mišljenje, nesmetani unutrašnji razvoj, vlastiti put u izgradnji socijalizma, vođenje samostalne spoljne politike, novo sovjetsko rukovodstvo je doživljavalo kao još jedan od bolnih problema u nasleđu koje je za sobom ostavio Staljin. Insistirajući na fleksibilnijoj spoljnoj politici, koju su u političkom rečniku definisali pojmovi “popuštanje napetosti” i “miroljubiva koegzistencija”, a u diplomatskoj praksi veća sposobnost za inicijativu, pregovaranje, širenje međunarodnih kontakata, jedan deo sovjets-

2 Giuseppe Boffa, *Povijest Sovjetskog Saveza. Od Domovinskog rata do položaja druge velesile – Staljin i Hruščov 1941-1964*, II, Opatija 1985, str. 305-349.

skih funkcionera je počeo da zagovara zbliženje sa Jugoslavijom. Time je sukob različitih koncepcija sa najosetljivijih sektora unutrašnje politike prenet i u sferu diplomatije. Ali i za zagovornike reformi novi kurs (destaljinizacija) nije značio popuštanje i spremnost na jednostrane ustupke, već istrajavanje na fleksibilnijem pristupu koji je osnovne postulate Staljinove spoljne politike činio manje defanzivnim. "Kritička revizija" spoljne politike nije podrazumevala da u ime "popuštanja napetosti" bude dopuštena dezintegracija "lagera" socijalističkih zemalja, već je, naprotiv, računala s njegovim daljim uvećanjem i učvršćivanjem. To je bio razlog više da kod reformski raspoloženog dela sovjetskog rukovodstva preovlada svest da očuvanje "lagera" i sovjetska dominacija u njemu može lakše biti ostvarena ukoliko "pozitivno" bude rešeno pitanje Jugoslavije. Od tog trenutka, na složenom pitanju "uvlačenja" Jugoslavije u "lager" počeo se prelamati i međusobni odnos snaga zagovornika reforme sovjetskog društva i politike i starog kadra koji se odupirao svakom pokušaju kritičke revizije staljinskog nasleđa.

Unutrašnja i međunarodna situacija je nalagala Sovjetima da učine sve kako bi bilo ukinuto "stanje rascepa i nedruželjublja" u komunističkom pokretu, pronađeni "zajednički interesi" i nadvladani svi "subjektivni momenti". Novim stilom rada u kome je dominirala strpljivost, spremnost da bude "saslušana" i druga strana, "prodiskutovana" sporna pitanja, "razmenjena mišljenja", Jugoslaviju je trebalo politički, ekonomski i vojno udaljiti od Zapada, sprečiti njeno vojno uključivanje u balkanski savez, smanjiti uticaj "njelog primera" na zemlje narodne demokratije, onemogućiti da je Zapad, posredno, koristi kao polugu za razbijanje "lagera", protiv njene volje "uvući" je u orbitu sovjetske politike. Trebalo je stvoriti utisak da su između dve države i njihovih rukovodstava dosegili "uzajamno razumevanje", neophodno potrebno "jedinstvo", normalizacija koja je "lenjinska" – znači potpuna i bespogovorna, i državna – politička i partijska – ideološka, kakva je jedino moguća između "marksista-lenjinista" i "marksista-lenjinista".³ Otuda ne čudi što je tri meseca nakon Staljinove smrti, u julu 1953. godine, na inicijativu Hruščova i Mikojana i uz otpore dela partijskog vrha, Prezidijum CK KPSS u vidu zaključaka naložio "nužnost" normalizacije odnosa sa Jugoslavijom, što se za to u avgustu 1953. u Vrhovnom sovetu založio G. Maljenkov, što je u februaru i maju 1954. Prezidijum CK KPSS potvrdio svoje zaključke i dao "more direktiva" za "nužno" poboljšanje odnosa, što se tom temom, počevši od maja 1954, intenzivno počelo baviti Ministarstvo spoljnih poslova SSSR-a, što su sredinom 1954, posebnim pismom, sa planovima o pomirenju i

3 AJ, CK SKJ, IX, 119/I-48, Pismo CK KPSS i N. Hruščova od 22. 6. 1954; AJ, CK SKJ, IX, 119/I-49, Telegram CK KPSS od 24. 7. 1954; AJ, CK SKJ, IX, 119/I-50, Pismo izvršnog komiteta CK SKJ od 11. 8. 1954; AJ, CK SKJ, 119/I-51, Pismo CK KPSS od 23. 9. 1954; AJ, CK SKJ, IX, 119/I-13, Pismo CK SKJ od 16. 11. 1954; AJ, CK SKJ, IX, 119/II-13, Diskusija na V plenumu CK SKJ od 26. 11. 1954.

približavanju Jugoslavije "lageru" upoznate vlade zemalja narodne demokratije. Datum obnavljanja odnosa bio je tačno odabran. Predlog o ponovnom uspostavljanju prijateljskih odnosa na državnom i partijskom nivou je stigao iz Moskve 22. juna 1954. godine. Jugoslovenskim komunistima je tako poslata asocijativna poruka da kao i 1941. godine, posle vesti o napadu Nemačke na SSSR, stanu uz bok partije boljševika, uspostave kontakte sa prvom zemljom socijalizma, prevaziđu nesuglasice i sporna pitanja. Činjenica da je pismo upućeno na dva dana pre završnog sastanka eksperata tri balkanske države, SFRJ, Kraljevine Grčke i Republike Turske, na kome je trebalo usvojiti nacrt ugovora o budućem balkanskom savezu, svedoči o nastojanju Sovjeta da zaokretom u svojoj spoljnoj politici utiču na fizionomiju pakta.⁴ "Uvlačenje" Jugoslavije u "lager" donosilo je Hruščovu znatnu prednost u obračunu sa partijskim neistomišljenicima i protivnicima, doprinosilo smirivanju političke situacije u SSSR-u, omogućavalo promenu strategijske situacije u Evropi u korist SSSR-a, stabilizovalo prilike u "lageru" i onemogućavalo njegovu dezintegraciju. Otuda ne čudi što je za pitanje "uvlačenja" Jugoslavije u "lager" Nikita Sergejevič Hruščov 1955. i 1956. godine vezao svoju političku sudbinu. Tako su događaji u Mađarskoj bili upotrebljeni kao sredstvo za ispređanje političke mreže oko Broza i Jugoslavije.

U isto vreme, zabrinjavajuća situacija na državnim granicama, strah od intervencije, ekonomsko i vojno iscrpljivanje zemlje nagonili su jugoslovenski državni i partijski vrh da sa Sovjetskim Savezom i zemljama narodne demokratije uspostavi "podnošljive odnose". Broz je osećao da je Staljinovom smrću završena jedna epoha i otpočelo novo dob čija obeležja još niko nije mogao naslutiti. Bio je svestan da "odlazak" Josifa Visarionoviča nije mogao da izmiri dve po mnogo čemu suprotne koncepcije o saradnji komunističkih partija i socijalističkih zemalja. U temelju incidentnih odnosa stajalo je pitanje da li će saradnja teći u okviru jednog "lagera", jednog centra, jedne idejno-političke reforme ili samostalnog nastupa suverenih zemalja i revolucionarnih snaga, u skladu sa vlastitim strategijskim procenama i interesima. Sovjetsku inicijativu za uspostavljanje prijateljskih odnosa Broz je doživljavao kao "ogromnu pobedu", "najkrupniju pobedu koju smo dosad postigli". Bio je ubeđen da je pobeda postignuta "po državnoj liniji, a mogu da kažem i po idejnoj liniji, jer je to kod nas nerazdvojno vezano". Pobeda je, po mišljenju Broza, davala "punu mogućnost da govorimo sasvim drukčije". Procenjivao je da sovjetski rukovodioci nemaju onu snagu kojom je raspolagao Staljin i bio ubeđen da će sovjetska strana morati da daje koncesije na unutrašnjem i spoljašnjem planu. To ga je činilo postojanim u odbacivanju svake mo-

4 J. Pelikan, *Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine, Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, str. 98-116; Lj. Dimić, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1954. godini, Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, str. 155-165; Boffa, isto, str. 369-371; AJ, CK SKJ, IX, 119/1-48; AJ, CK SKJ, IX, 119/1-56.

gućnosti ulazjenja u "njihovu porodicu", "u njihov lager" i davalo mu slobodu da pravi aluzije kako su lageri "vrlo loša stvar, a naročito koncentracioni". Osećao se potpuno ravnopravan Hruščovu, sebe je doživljavao kao zaštitnika svih reformskih snaga u komunističkom pokretu. Takva raspoloženja podsticala su političku megalomaniju. Istovremeno, Broz nije imao iluzija da će odnosi sa Zapadom dugo biti idilični, bez pritisaka, traženja koncesija koje su u suprotnosti sa interesima zemlje, bez nametanja unutrašnjeg razvoja "po nekom demokratskom putu". U uspostavljanju dijaloga sa Hruščovom video je dobru priliku da se oslobodi pritiska američke administracije, koja je već, po procenama jugoslovenske diplomatije, otišla "suviše daleko u preporučivanju politike koju treba slediti". Broz je procenjivao da bi eliminisanjem neprijateljstava sa SSSR-om i zemljama narodne demokratije bio zaustavljen proces čvršćeg vezivanja za Atlantski pakt i time prestala opasnost da utapanjem u zapadnu alijansu bude doveden u pitanje društveno-politički sistem zemlje i rukovodeća uloga komunističke partije. Približavanje nije za Broza značilo ponovno "uklapanje" u neku "informbirovsku porodicu", pristajanje na "partijsku disciplinu", saradnju "na stari način", spremnost da u komunističkom orkestru "i po državnoj liniji moramo igrati četvrtu ili petu violinu, tj. da izgubimo svoju nezavisnost". Preživевši 1948, zauzevši značajno mesto između Istoka i Zapada, naučivši da "manevriše" u svetskoj politici u okvirima koje je dopuštala "krimska formula", Broz je bio svestan da u tom opasnom poslu nikada ne treba negovati "jednostrane odnose".⁵

* * *

"U obostranoj želji da i dalje poboljšaju odnose između dveju zemalja i da doprinesu učvršćivanju mira, Vlada SSSR-a i Vlada FNRJ sporazumele su se da se održi sastanak njihovih predstavnika na najvišem nivou." Saopštenje sa takvim sadržajem, objavljeno 13. maja 1955. godine u Moskvi i Beogradu, uprkos očekivanjima, predstavljalo je senzaciju.⁶ Istoga dana, na sednici Izvršnog komiteta CK SKJ, definitivno je definisana jugoslovenska pregovaračka pozicija. Obrazložio ju je Kardelj sledećim rečima: "Rusi imaju cilj da ostvare što veći uticaj politički i ideološki na nas. Međutim, iz dosadašnje perspektive oni su se uverili da im to neće ići lako i biće spremni i na postignuće nekih minimalnih ciljeva... Bitno je da nećemo dati nikakvih koncesija u odnosu na informbirovski blok ni podršku politici blokova. Pitanja će imati i druge rezultate – snažan odraz u informbirovskim zemljama i partijama. Pored toga jasno je da su sazreli uslovi za neko nagađanje Istoka i Zapada i da će ovaj susret biti na toj liniji značajan".⁷ Plašeći se nepovoljne

5 AJ, CK SKJ, IX, 119/I-50, Pismo izvršnog komiteta CK SKJ od 11. 8. 1954; AJ, CK SKJ, IX, 119/I-53, Pismo CK SKJ od 16. 11. 1954; AJ, CK SKJ, II/13, Diskusija J. B. Tita na V plenumu CK SKJ od 26. 11. 1954.

6 "Borba", 14. 5. 1955.

7 AJ, CK SKJ, III/64, Zapisnik sa sednice Izvršnog komiteta CK SKJ od 13. maja 1955.

reakcije Zapada, Izvršni komitet CK SKJ je na istom sastanku doneo odluku da o jugoslovenskom stavu budu obavješteni ambasadori najuticajnijih zapadnih zemalja. Razloge za to treba tražiti u činjenici da je jugoslovenski politički vrh veoma vodio računa da njegova politička pozicija ne bude na Zapadu tumačena kao prosovjetska. Tim pre što je već narednog dana, 14. 5. 1955. godine, u Varšavi potpisan "Varšavski ugovor". Aktom je sankcionisana obaveza međusobne vojne pomoći, nađena pravna osnova za zadržavanje sovjetskih trupa na teritorijama zemalja potpisnica, formirana jedinstvena vojna komanda, uspostavljena nova struktura u koaliciji socijalističkih država, umnogome čvršća i obaveznija od postojećih međusobnih bilateralnih ugovora i Kominforma. Natojeći da zadrži isti odnos i prema Istoku i prema Zapadu, ubrzo se oglasio i Josip Broz. Pokušavajući da spreči "nervozne" reakcije Zapada, zauzda spekulacije strane štampe i na vreme eliminiše "verovatnu" inicijativu i pritisak Varšavskog ugovora, 15. maja 1955, u govoru koji je na desetogodišnjicu pobjede nad fašizmom održao u Puli, Josip Broz se potrudio da naznači osnovne političke koordinate susreta sa Hruščovom. Tom prilikom je posebno istakao da je Sovjetima dato na znanje "da mi želimo razgovarati na ravnopravnoj osnovi, da želimo razgovarati kao nezavisna zemlja, da želimo ostati potpuno nezavisni u svim svojim postupcima – budući kao i danas – da želimo da se niko ne meša u naše unutrašnje stvari, da je pitanje našeg unutrašnjeg uređenja naše sopstveno i da nismo spremni da dopustimo da se bilo tko meša u naše unutrašnje probleme, ni sa Istoka ni sa Zapada". U isto vreme odlučno je naglasio činjenicu "da mi nismo nikakve izdajice socijalizma" već zemlja koja nastoji da vodi politiku "iste distance" prema Zapadu i Istoku.⁸ Tako je Josip Broz u samo predvečerje susreta sa Hruščovom nedvosmisleno definisao okvire budućih razgovora. Inicijativa je bila na njegovoj strani. Sve je predstavljeno javnosti i stranim diplomatskim predstavnicima u formi koju je Broz sam odredio. Linija data pomirenju jasno se mogla naslutiti. U razgovorima Broz svesno nije želeo da otvara temu unutrašnjih prilika i međusobnih odnosa unutar zemalja narodne demokratije, definišući to unutrašnjim pitanjem "lagera".

Nikiti Sergejeviču Hruščovu je ostalo da svoje stavove saopšti na pisti zemunskog aerodroma. Ostalo mu je da izrazi žaljenje zbog svega što se dogodilo u godinama sukoba, da za glavne krivce označi Beriju i Abakumova, naivno obrazloži kako su teške optužbe protiv Jugoslavije "isfabrikovali neprijatelji naroda, prezreni agenti imperijalizma". Hruščov je iskazao spremnost da se uklone svi nesporedumi, nagovestio poboljšanje političkih, ekonomskih, kulturnih veza i odnosa, istakao da će se saradnja razvijati "na principima miroljubive koegzistencije država, ravnopravnosti, nemešanja i poštovanja suvereniteta i nacionalne nezavisnosti, nenapadanja i priznavanja

8 "Borba", 16. 5. 1995.

nedopuštenosti posezanja jedne države na teritorijalni integritet drugih država”.⁹

U ime bolje budućnosti Nikita Sergejevič i Josip Broz su “razmenili mišljenje” i o brojnim međunarodnim pitanjima. Vodili su dijalog o razoružanju u svetu, evropskoj bezbednosti, nemačkom pitanju, politici blokova, Bliskom i Dalekom istoku, uzajamnim odnosima sa evropskim i azijskim zemljama. O zemljama “lagera” ponajmanje se razgovaralo, svega nekoliko rečenica, šturih, ispunjenih zadovoljstvom, preterano optimističnih. U tom kontekstu spominjana je i Mađarska. O njoj je tokom prvog dana rada Konferencije Hruščov govorio uzgredno, informativno, nepovezano, površno. Odnose u “lageru” Hruščov je označio kao “bratske”, posebno naglašavajući da SSSR od svojih saveznika “ne traži više od toga”. Napomenuo je da pitanje normalizacije sa Jugoslavijom po državnoj i partijskoj liniji Sovjetski Savez sprovodi sam, ali “da po tom pitanju nema nikakvih razmimoilaženja i pukotina” sa zemljama narodne demokratije. Hruščovu je bilo posebno važno da istakne da je opšta unutrašnja situacija u zemljama narodne demokratije “čvrsta”. Zatim je, kao izuzetak, spomenuo Mađarsku: “Bilo je u Mađarskoj sa tim Nađ Imreom. To je, između ostalog, možda malo čudno da mi sada to, ovde pričavamo. Kad smo razmatrali jednom mađarske stvari, bio je doputovao i drug Rakoši. Tada je bila reorganizacija mađarske vlade. Berija je predložio Nađa: ‘Zašto ne uzdignete toga boljševika, on je bio stari boljševik, dugo je živio u Rusiji, ostavši kao ratni zarobljenik.’ Međutim, on je pravi pravcati oportunist. No mađarska partija se ipak raspravila sa njim. Sada su nam naši prijatelji poslali izjavu koju je on napisao i u kojoj je priznao svoje greške. Zato ćemo mu dati mogućnost da se popravi. Eto, takva je situacija kod nas. Sami odnosi između nas, kako se vidi, nisu loši.”¹⁰ I to je bilo sve što je Hruščov rekao. Broz nije komentarisao, nije se izjašnjavao. Čutanje je iskazivalo višeznačnost. Bilo je: sigurnost i zaštita od uvlačenja u unutrašnje stvari “lagera”; odgovor na pretnju kakvu je značila smena Nađa i njegovo izbacivanje iz PMT samo nekoliko dana pred Hruščovljev dolazak u Beograd; strah od restauracije staljinizma u liku Rakošija, neprijateljski raspoloženog prema Jugoslaviji; solidarnost sa idejama Imre Nađa koje je Broz doživljavao kao pozajmljene iz jugoslovenske prakse; principijelna “nezainteresovanost” za unutrašnje stvari suseda. Broz je ćutao. U prvom planu mu je bilo nastojanje da Hruščov potpiše “Beogradsku deklaraciju”.

Nesumnjivo je da je jugoslovensko viđenje događaja u Mađarskoj u tom trenutku bilo suprotno. Mađarska je nakon SSSR-a bila prva od istočno-evropskih zemalja koja je preduzela inicijativu u pogledu normalizacije odnosa sa Jugoslavijom. Do razmene poslanika i popune diplomatskih

9 B. Petranović – M. Zečević, *Jugoslavija 1918-1984*, Tematska zbirka dokumenata, Beograd 1985, str. 876-877.

10 AJ, CK SKJ, IX, 119/I-56, Tok konferencije jugoslovenske i sovjetske delegacije.

predstavništava došlo je tokom leta i jeseni 1953, što se podudaralo sa smenom svemoćnog Maćeša Rakošija i dolaskom Imre Nađa na mesto premijera. U Beogradu se znalo da proces demokratizacije i reformi u Mađarskoj, koji je Nađ najavio u svome govoru 27. juna 1953. ima izrazitu težnju da osudi prošlost, otvoreno kritikuje greške postojećeg poretka, razračuna se sa "kultom ličnosti" Rakošija i "liderizma" Gereaa u ekonomiji, Farkaša u unutrašnjim poslovima, Revaia u sferi stvaralaštva, iznađe "novi put" ka "istinskom socijalističkom razvitku". Analize diplomata su pokazivale da borba pristalica i protivnika reformi iscrpljuje mađarsko društvo, da se vodi "na svim područjima društvenog života". Procenjavano je da za reorganizaciju ekstenzivne industrije, oživljavanje poljoprivrede, vraćanje zakonitosti, sputavanje samovolje policije, reviziju sudskih procesa Nađ nema čvrstu podršku sovjetskog rukovodstva. Iz diplomatskih izvora se moglo saznati da se s vremenom u Mađarskoj uvećao broj različitih mišljenja o daljim putevima socijalističkog razvitka, ali i grupacija sa često suprotnim idejama i političkim koncepcijama. U izveštajima s kojima je i Broz bio upoznat posebno je isticano da u Partiji mađarskih trudbenika (PMT) postoje "ozbiljne snage" svesne potrebe da bez čekanja treba otpočeti sa "radikalnim rešenjima za socijalizam bitnih pitanja (pitanje socijalističke demokratizacije, posebnih puteva u socijalizam, uloge partije u prelaznom periodu) i da bez rešenja ovih suštinskih pitanja dalji napredak nije moguć". Znalo se za osnovne pravce reforme i rezultate koje je ona dosegla – pitanje jasnog određivanja uloge i zadataka partije i partijskog aparata, demokratičnosti organa vlasti, jačanja uloge birača, ekonomske reforme, liberalnijoj politici prema selu. Broz je nesumnjivo bio upućen u to da u Mađarskoj postoje izražene težnje za formiranje nacionalnog fronta koji bi imao širu političku platformu i veća nacionalna obeležja, u čemu se mogao prepoznati "temelj" za oslobođenje ispod sovjetske vlasti. Diplomate su u svojim izveštajima izražavale sumnju u to koliko Nađ svesno formira pokret za osamostaljenje, ali su informacije koje su do njih stizale nedvosmisleno govorile da je Nađ tako shvaćen od masa, dela partijskog članstva, partijske inteligencije, ali i od Sovjeta. U izveštajima je konstatovano da politika Imre Nađa "odražava jasnu tendenciju da Mađarska krene vlastitim putem u izgradnji socijalizma i da se oslobodi nametanja sovjetskog iskustva", ali i primećivano da je usled brojnih otpora Nađ više planirao i proklamovao, a mnogo manje ostvario do trenutka odlaska sa vlasti.¹¹

Odnosi Jugoslavije i Mađarske do maja 1955, kada je Nađ bio na vlasti, bitno su se popravili. Promenu je doživeo odnos prema diplomatskim predstavnicima kojima su date veće slobode kretanja, ukinut otvoreni nadzor, praćenje, prisluškivanje. Otklonjena je zategnutost na granici, ona je jednim

11 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

delom obeležena, uspostavljena je mešovita jugoslovensko-mađarska komisija za utvrđivanje graničnih incidenata. Regulisana su važna pitanja železničkog saobraćaja i rečnog saobraćaja na Tisi. Obavljena je repatrijacija dela građana i uspostavljeni prvi kontakti kulturnih i naučnih ustanova i sportskih društava. Antijugoslovenska propagandna kampanja je počela da jenjava, jezik propagande se ublažavao, broj propagandnih brošura se smanjivao, prostor za delovanje informbirovske emigracije se sužavao. Ipak, jugoslovenske diplomate u Budimpešti su primećivale rezervisanost i nesprenost mađarskih vlasti pri rešavanju mnogih pitanja. Procenjavano je "da su politički razlozi – unutrašnji i međunarodni – prisiljavali mađarsko rukovodstvo na rešavanje pojedinih pitanja i to manjih, nebitnih ili u prvom redu onih za koje su zainteresovani". Celo pomirenje je označavano više kao formalno nego kao suštinsko.¹²

U vreme susreta Josipa Broza i Nikite Sergejeviča Hruščova, a i u mesecima koji su sledili nakon toga, jugoslovenska diplomatija je s velikim interesovanjem pratila događaje u Mađarskoj. Analitičari su primećivali da je i pored "progresivnosti Nađevih ideja" i snažnog odraza na koje su one naišle u Mađarskoj "subjektivno i objektivno nedozrela situacija" presudno uticala na njegov pad. Smatralo se da tempo kojim su reforme sprovedene, forme i metodi kojima je to činjeno nepobitno govore o "preuranjenoj akciji". U Beogradu je postojala neverica da će se Nađ ikada vratiti na vlast. Sumnju je potvrđivalo ubeđenje da su njegove ideje bile u suprotnosti sa interesima i shvatanjima brojnog staljnističkog partijskog kadra i da se nisu uklapale u "konceptije" koje definišu sovjetski interes. Istovremeno, verovalo se da je trag koji su reforme ostavile u mađarskom društvu suviše dubok i da "Rakoši nije u stanju da izvrši značajnije reteriranje" mađarske politike. Uočavano je da je proces liberalizacije i demokratizacije društva "zakočen" i da se pomaljavu "recidivi" pojava koje su osuđene Nađevim programom iz 1953. godine. Procenjavano je da se kao posledica Rakošijevog nastojanja da zaustavi proces liberalizacije "javlja raznovrstan otpor progresivnih snaga, koji u poslednje vreme pokazuje tendencije narastanja". Rakošijeva pozicija je ocenjivana kao "prilično slaba s jedne strane zbog stava Rusa koji ga smatraju kao privremeno rešenje, a sa druge zbog narastanja snaga antirakošijevskih elemenata i njihove pojačane aktivnosti".¹³ Sa posebnom pažnjom je uočavano da "jugoslovenski primer" ima snažan uticaj na dešavanja u Mađarskoj kako na snage koje se zalažu za reforme i demokratizaciju društva tako i na one koje te procese koče. "Činjenica da se progresivne snage nisu demoralisale posle pada Nađa i obnovljenog Rakošijevog pritiska", uz ostalo je objašnjavana uticajem Jugoslavije i njene "principijelne" i "nezavisne" politike. Rakoši je

12 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-39.

13 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-80.

označavan kao "protagonista antijugoslovenskog stava", političar koji ne odstupa od pozicija definisanih Rezolucijom Informbiroa iz 1948, staljinista koji nije spreman da sa Jugoslavijom razvija odnose kao sa nezavisnom socijalističkom zemljom. Posebno je insistirano na utisku da je "sadašnje mađarsko rukovodstvo puno neverovanja i rezervi prema socijalističkom razvitku Jugoslavije". Procenjavano je da će u sukobima unutar PMT primer Jugoslavije igrati značajnu ulogu i da će "tempo procesa demokratizacije u Mađarskoj u velikoj meri zavisiti ne samo od stava sovjetskog rukovodstva prema Mađarskoj već i do daljeg razvoja naših odnosa sa SSSR-om i sa IE zemljama". Polazeći od toga, zaključivano je da sa "Mađarskom ne možemo uspostaviti uže odnose dok se na njenom rukovodstvu nalazi Rakoši. Naša linija bi trebalo da ide na slabljenje njegovih pozicija, a na davanje podrške onim snagama koje su za progresivni razvitak same Mađarske i za pozitivne odnose sa Jugoslavijom".¹⁴

"Beogradska deklaracija", koju je, zajedno sa Hruščovom, potpisao 2. juna 1956, predstavljala je za Broza veliki kapital. U pitanju je bio dokument čije je značenje bilo znatno šire od običnog bilateralnog akta koji potpisuju dve države, a sadržina od posebnog uticaja na odnose između socijalističkih zemalja. Među principima ponašanja u međunarodnim odnosima, osim poštovanja suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti država, priznavanja i razvoja "miroljubive koegzistencije" među narodima bez obzira na ideološke razlike i razlike u društvenom uređenju, moglo se uočiti i jedno posebno pravilo: "podržavanje načela uzajamnog poštovanja i nemešanja u unutrašnje stvari ma iz kakvog razloga – ekonomske, političke ili ideološke prirode – pošto su pitanja unutrašnjeg uređenja, različitih društvenih sistema i različitih formi razvitka socijalizma stvar isključivo naroda pojedinih zemalja".¹⁵ To je bilo prvo zvanično sovjetsko priznanje "različitosti" puteva u socijalizam. Po mnogim procenama potpisivanje Beogradske deklaracije učinilo je položaj Maćeša Rakošija teško održivim. Principa koje su potpisali, kada je u pitanju Mađarska, nisu se pridržavali ni Broz ni Hruščov.

* * *

U leto 1956. godine došlo je do novog susreta Josipa Broza i Nikite Sergejeviča. Godinu dana nakon razgovora u Beogradu dvojica državnika i partijskih lidera sreli su se u Moskvi. Proces zbliženja i pomirenja, otpočet u Beogradu, imao je konkretne rezultate na političkom, ekonomskom, kulturnom planu.¹⁶ To je podsticalo očekivanja. Za Sovjete je "cilj" normalizacije i uspostavljanja prijateljstva bio i ostao nepromenljiv – "uključivanje Jugos-

14 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-80; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

15 Deklaracija citirana prema: Miodrag Marović, *Sumrak staljinizma*, Beograd 1978, str. 309-312.

16 Arhiv J. B. Tita, KPR, I-2/7-1, *Hronologija jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1953-1956*.

lavije u lager", ideološko zbliženje na pozicijama "marksizma-lenjinizma", slabljenje veza Jugoslavije sa Zapadom.¹⁷ U Moskvi je postojalo uverenje da je nakon XX kongresa sovjetska politika, uz ostalo, povratila autoritet, ugled i privlačnost koju je nekada imala, što je rukovodstvu, iako više ne "monolitno jedinstvenom", davalo sigurnost. Kritičko sagledavanje staljinističkog iskustva, do koga je došlo na XX kongresu KPSS, bilo je veliko iskušenje iz koga je Hruščov izašao kao ideološki i politički pobednik nad svojim neistomišljenicima u partiji, državi, zemljama narodne demokratije. To ga je hrabrilo da i u zahtevima prema Jugoslaviji uporno istrajava. Raskid sa staljinističkom praksom, bespoštedna kritika "kulta ličnosti", revizija staljinističkih procesa, likvidacija kaznenog sistema, osuda masovnog terora, administrativnog upravljanja i birokratskog metoda vladanja, odbacivanje doktrinarnih šema i trulih kompromisa, prevladavanje "političke paralize", zalaganje za "sovjetski demokratizam", "socijalističku zakonitost", iskorenjivanje svakog oblika samovolje, afirmisanje "miroljubive koegzistencije", prihvatanje postojanja različitih puteva u socijalizam, pokušaj da se na nov način sagleda "stvarnost sveta" koju je oblikovao Drugi svetski rat, bili su neki od elemenata koji su političku atmosferu za razgovore Hruščova i Broza činili manje napetom.

Josip Broz je u Moskvu otputovao sa ubeđenjem da su u međunarodnim odnosima nakon XX kongresa KPSS nastupile krupne promene, koje neminovno zahtevaju veću spoljopolitičku aktivnost Jugoslavije. Broz je pozdravljao odluke XX kongresa KPSS, smatrajući da su njima stvoreni povoljni uslovi za uspostavljanje novih kontakata i ravnopravne saradnje. Talas rehabilitacija koji je usledio u proleće 1956, raspuštanje Informacionog biroa 17. aprila 1956, ostavka Molotova na mesto ministra inostranih poslova, do koje je došlo samo nekoliko dana pre Brozove posete Sovjetskom Savezu, govorili su o promenama koje podstiču nove nade i očekivanja. Brzina kojom su promene nastupale iznenadila je Broza. Pravac i smer koji je destaljinizacija dobijala ispunjavao ga je poverenjem. Bio je ubeđen da nije u pitanju "manevar" i "taktika", već istinska "unutrašnja potreba" prve zemlje socijalizma. Predosećao je da će ubuduće sa Sovjetima biti "mnogo lakše razgovarati", "kritički se osvrtni", "mnoge stvari lakše rešavati nego do sada". Angažovanje Hruščova, Bulganjina i Mikojana na "slamanju" staljinizma i

17 U tajnoj informaciji "O rezultatima Sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine" kaže se sledeće: "Sovjetska delegacija je u razgovorima sa jugoslovenskom delegacijom imala za cilj da postigne: a) dalje širenje i jačanje odnosa između SSSR i Jugoslavije u svim pravcima, kao između dve socijalističke države; b) dalje zbližavanje između KPSS i SKJ na pozicijama marksizma-lenjinizma, imajući u vidu da je to jedan od najvažnijih uslova za dalji razvoj sovjetsko-jugoslovenskih odnosa u interesu mira, demokratije i socijalizma. To bi isto tako pomoglo i daljem zbližavanju između Jugoslavije i zemalja narodne demokratije i slabljenje njenih veza sa kapitalističkim državama koje negativno deluju na unutrašnju i spoljnu politiku jugoslovenske vlade." AJ, CK SKJ, II/5. Pismo od 13. jula 1956. godine.

“likvidiranju” Staljina kao ideologa i vojnog stratega, označavao je kao “vrlo krupne i smjele stvari”. Bio je spreman da im svojim autoritetom pruži podršku u borbi protiv birokratije, da odbaci “rezervisanost” koju je zauzeo nakon beogradskog susreta, svestan da ona samo “pothranjuje birokratske staljinističke elemente u SSSR-u”. Intimno, Broz je bio svestan da od trenutka kada definitivno odbaci balast staljinizma, Sovjetskom Savezu, i po veličini, i po broju stanovnika, i po tome što je u njemu izvedena Oktobarska revolucija “pripada pravo da ima ulogu nosioca socijalističke misli u svijetu”. Tom autoritetu on 1956. godine više nije želeo da se protivi, ali nije ni iskazivao spremnost da mu se potčini. Broz je smatrao da Jugoslavija nije izgubila privlačnost za sovjetske satelite. Preuveličavao je “pozitivnu ulogu” koju njegova zemlja igra u svetu, ubeđen da je Jugoslavija svojim primerom inicirala procese koji su se odigravali u Sovjetskom Savezu i zemljama narodne demokratije. Otuda je megalomanski zaključivao: “Mislim da možemo smjelo reći da je Jugoslavija odigrala presudnu ulogu u lomljenju Staljinovog sistema.” Josip Broz je sa žaljenjem primećivao da je na XX kongresu “prećutana ta njena uloga u svetu”. To “prećutkivanje” ga je brinulo i činilo opreznim. Procenjivao je da je to posledica objektivnog odnosa snaga u sovjetskom rukovodstvu, kompromisa, slabosti reformskih snaga. “Dosta škrtu” iskazano priznanje da se prema Jugoslaviji “postupalo nepravilno i pogrešno” nije ga zadovoljavalo. Naprotiv, vređalo mu je sujetu i učvršćivalo u stavu da “krupne promene” u sovjetskoj politici “ne mogu i ne treba da utiču u tom smislu da mi promijenimo kurs naše politike uopšte”. Politiku koju je vodio smatrao je “pravilnom” i rezultatom “duboke analize i našeg prilično jakog poznavanja današnje međunarodne situacije” i vrednovao kao “pravilnu”. Bezrezervno je veoravo da i dalje treba “dejstvovati” u spoljnoj politici kao nezavisna zemlja. Odbacivao je svaku mogućnost da se Jugoslavija vrati na staro i to definisao rečima: “Ne treba misliti da smo mi sada, ako bi neko to možda i želeo, spremni da ponovo pređemo na onakve pozicije na kakvima smo bili do 1948.”¹⁸

Prilikom posete Sovjetskom Savezu došlo je do četiri zvanična susreta jugoslovenske i sovjetske delegacije. Nikita Sergejevič i Josip Broz su razgovarali o zajedničkim ekonomskim i političkim odnosima, pitanju evropske bezbednosti, ujedinjenju Nemačke, raspadu kolonijalnih carstava, promenama u zemljama Dalekog i Bliskog istoka, balkanskom paktu, američkoj vojnoj pomoći Jugoslaviji, ekonomskoj pomoći nerazvijenim područjima, politici razoružanja, borbi za mir. Umerenost u ocenama, saglasnost u brojnim pitajima, razumevanje, stvaralo je kod jugoslovenske strane uverenje da sovjetski pregovarači nastoje da stvore utisak “kako daju neke koncesije time

18 AJ, CK SKJ, II/14, Stenografske beleške VI plenuma CK SKJ od 13-14. 3. 1956; AJ, CK SKJ, III/66, Zapisnik sa sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane na Brionima 2. 4. 1956.

što nemaju primjedbi očekujući naše stvarne i krupne koncesije u pitanjima ideologije i lagera".¹⁹ Takve ambicije Broz je smatrao nerealnim, pa se potrudio da, u više navrata, decidirano iskaže stav Jugoslavije po pitanju "lagera".

Već sam termin "lager" Broz je smatrao neprimerenim i neprihvatljivim, ističući da asocira na diktaturu. Verovao je da socijalizam ne može biti ograničen granicama država u kojima su komunističke partije na vlasti, pa je svaki pokušaj zatvaranja u "lager" smatrao fatalnim za razvoj socijalizma u svetu. Iskazivao je nepomirljiv stav prema pokušaju da Jugoslavija bude "uvučena" u "lager", ali je istovremeno koristio svaku priliku da "podseti" sovjetsku stranu da je ona nerazdvojni deo "socijalističkog sveta". Broz je nazivao "glupošću" optužbe da Jugoslavija "nastoji da slabi međunarodne organizacije i institucije socijalističkih zemalja" i da hoće da "odvoji neke zemlje istočnog tabora". Svoje kontakte sa Zapadom smatrao je značajnim i nije bio spreman da ih prekine. Pravdao ih je potrebom da se tako posredno podržavaju "socijalističke snage" u svetu i jača razvoj socijalizma. Zahtevao je da na isti način bude posmatrano i pitanje odnosa Jugoslavije sa zemljama narodne demokratije. "Nemamo nikakvu nameru da se mešamo u njihove unutrašnje stvari. Možda će oni u daljem razvitku takođe nešto menjati u svome dosadašnjem razvoju. Ali to je njihova stvar." Nastojao je da ubedi Hruščova "da on ne misli da treba slabiti razne dogovore i aranžmane koje Sovjetski Savez ima sa raznim istočno-evropskim zemljama" i isticao da "treba voditi računa da u tim zemljama ima još reakcionarnih elemenata i da komunisti tamo imaju niz poteškoća pošto je razvitak kod njih išao drukčije nego u Jugoslaviji, gde je novi poredak uveden revolucijom".²⁰

Nasuprot Brozu, Nikita Sergejevič je insistirao na stavu da su usled opasnosti koja pretila od kapitalističkog okruženja, socijalističkim zemljama neophodni jedinstvo, disciplina, koordinacija rada, zajednička akcija, usaglašavanje stavova o svim pitanjima. Hruščov je u razgovorima naglašavao da se ne može zamisliti "sloboda dejstvovanja svake socijalističke države nezavisno od interesa socijalizma". Pokušaj Zapada da "raspravlja sa nama pojedinačno", ocenjivao je kao još jedan način razbijanja jedinstva socijalističkih zemalja. Otuda je, u žaru polemike, uzimao slobodu da Brozu skrene pažnju na činjenicu da – "ako ti Zapad nešto da bez političkih uslova onda mu odgovaraš i ovakav kakav si!", ili da, opet, drsko otvori za Jugoslovane osetljivo pitanje sukoba sa Informbiroom i utvrdi kako je "Kominform odigrao progresivnu ulogu, pošto je zadržao jedinstvo redova socijalističkog lagera". Bio je, nevoljno, spreman da prihvati položaj i ulogu koju Jugoslavija ima u svetu. Priznavao je da to otvara neku mogućnost za samostalan nastup i

19 V. Mićunović, *Moskovske godine 1956-1958*, Beograd 1984, str. 89.

20 Arhiv J. B. Tita, KPR, I-2/7-1, Zabeleška o razgovorima u Kremlju 5. i 9. juna 1956.

dogovor "o taktičkoj ulozi Jugoslavije a u korist zajedničke stvari". Istovremeno, Hruščov je kategorično odbacivao mogućnost da se takva sloboda da i nekoj od zemalja lagera.²¹ Nesumnjivo je da su pozicije pregovarača o mestu i ulozi "lagera", u junu 1956, bile veoma udaljene.

Na prvom radnom sastanku Josipa Broza i Nikite Sergejeviča Hruščova, 5. juna 1956, razgovaralo se, uz ostalo, i o zemljama Istočne Evrope. Tito je zastupao stav da Jugoslavija treba da reguliše svoje odnose sa susednim i istočnoevropskim zemljama "bez posredovanja Rusije". Posredovanje je smatrao znakom slabosti, prilikom za mešanje "sa strane" u spoljne i unutrašnje poslove, jednim od pokazatelja gubitka suvereniteta. Ipak, pristao je na "razmenu mišljenja" o osetljivim pitanjima kakvo je i odnos Jugoslavije sa zemljama "lagera". U svome govoru Josip Broz je istakao da su "odnosi krenuli srazmerno najdalje sa Poljskom i sa ČSR, a i sa Rumunijom i Bugarskom, dok sa Mađarskom ima još poteškoća, a pogotovo sa Albanijom. Sa Poljskom, ČSR i Mađarskom su rešena i pitanja uzajamnih potraživanja i dogovoreni dosta opširni ekonomski aranžmani, naročito prve dve. Ima izvesnih poteškoća sa Rakošijem (Hruščov: Oni su u teškom položaju!). Mi znamo da tamo nisu u lakom položaju i želimo ići dalje, ali nas narod ne bi razumeo ako i sa one strane ne pokažu više dobre volje. No, posle rešenih ekonomskih odnosa, ići će bolje i sa Mađarskom."²² Iza tako uopštene elaboracije jugoslovensko-mađarskih odnosa krilo se dobro poznavanje Mađarske zbilje i specifična umešanost u događaje, o čemu Broz nije želeo da govori.

Diplomatski izveštaj i elaborati, koji su stizali i do Broza, pokazivali su da je nakon pada Nađa borbu protiv staljinističkih snaga u Mađarskoj preuzela partijska inteligencija koja je svesno istrajavala u svom opozicionom stavu "čak i u momentu kada joj je pretila neposredna opasnost fizičke likvidacije". Procenjavano je da nakon XX kongresa KPSS raste raspoloženje za smenjivanje Rakošija. Njegovo uklanjanje sa mesta prvog sekretara PMT za partijski kadar je uglavnom značilo "dosledno sprovođenje u život odluka XX kongresa". Diplomatski analitičari su ukazivali na to da aktivnost Rakošija ide ka stvaranju uverenja u Partiji i javnosti da u vezi sa odlukama XX kongresa KPSS "ne treba očekivati velike promene i da će se ukoliko dođe do primene izvesnih stavova, to činiti postepeno i bezbolno".²³

Tokom prvih meseci 1956, iz Ministarstva spoljnih poslova SFRJ je jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti naloženo da ispita sve mogućnosti "za reviziju Rajkovog procesa". Smatralo se da je to jedan od najvažnijih preduslova za normalizaciju jugoslovensko-mađarskih odnosa. Tim pre što

21 Arhiv J. B. Tita, KPR, I-2/7-1, Zabeleška o razgovorima u Kremlju 5. i 9. juna 1956.

22 Isto, Zabeleška o razgovorima u Kremlju od 5. juna 1956.

23 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

je "ovaj proces predstavljao osnovu za veliki deo aktivnosti celog Informacionog biroa i istočnovevropskih zemalja protiv nas". Potpuna rehabilitacija Jugoslavije, što bi svakako bio jedan od primarnih rezultata revizije, "sama po sebi bi predstavljala faktor koji presudno deluje na Rakošijev položaj, a za nas bi bio argument kojim bi se mogli poslužiti u našoj aktivnosti prema progresivnim snagama u Mađarskoj". Pod uslovom da Rakoši ne pristane na reviziju, smatralo se u Beogradu, "samo pokretanje ovog pitanja dalo bi nam mogućnost da ga iskoristimo protiv njega, bilo direktno prema onima koji se u CK s nama slažu po ovim pitanjima, bilo prema masama, u čijim očima bi Rakoši trebalo da bude prikazan kao vinovnik neprijateljstva prema Jugoslaviji".²⁴

Sa posebnom pažnjom u Beogradu je praćena aktivnost tzv. srednje linije koju su činili Ištvan Kovač, Janoš Kadar, Marton Horvat i Zoltan Vaš. Primećivano je da je u pitanju istaknuti partijski kadar, nekadašnje žrtve staljinizma, "koji nisu pronađevci nego antirakošijevci". Za njih je isticano da se zalažu za "nužno smenjivanje Rakošija", suprotstavljaju merama koje Rakoši preduzima "kako u odnosu na Nađa tako i u pogledu rešavanja drugih političkih pitanja", podržavaju otpor književnika i humanističke inteligencije Rakošijevoj politici. Uočavano je da ta grupa ("srednja linija") "uživa potporu Rusa". Takav zaključak je za jugoslovenske analitičare bio posebno važan. Izvlačen je iz činjenice da je u vreme Martovskog plenuma 1956, kada se u Budimpešti debatovalo o značaju XX kongresa KPSS, "Suslov imao duži razgovor sa Kovačem". Podrška koju je Kovač dao Martovskoj rezoluciji smatrana je "rezultatom ruskog traženja da tako postupi ova grupa". Na osnovu više znakova primećivano je da je i Janoš Kadar "u kontaktu sa Rusima" i zaključivano "da mu ovi daju podršku u pogledu njegovih antirakošijevskih stavova". Jugoslovenskim diplomatskim predstavnicima je iz Beograda poručivano da prema "srednjoj liniji" budu znatno aktivniji. Kontakt sa političarima iz te grupacije mogao je da omogući jasniju predstavu o odnosu snaga, "iz čega je trebalo da usledi i buduća orijentacija u pravcu onih elemenata za koje smo zainteresovani zbog njihovih progresivnih ideja i perspektivnosti". Nalagano je da se odlučnije pristupi ličnim kontaktima sa ljudima politike, nauke i kulture. "Gibanja do kojih je došlo u intelektualnim krugovima, naročito među književnicima, daju nam pravo da se solidarišemo sa progresivnim tendencijama, kako na kulturnom polju tako i uopšte. Podršku bi trebalo dati indirektno." Uporedo s tim nalagano je ambasadi u Budimpešti da u pregovorima oko finansijskih potraživanja Jugoslavije zah-teva ispunjenje svih mađarskih obaveza. Za informbirovsku emigraciju je traženo potpuno isključivanje iz javnog života. O pravima nacionalnih manjina ambasadi je savetovano da ne popušta mađarskim vlastima. U odnosu

24 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-80.

jugoslovenskih diplomatskih predstavnika prema Nađu savetovano je sledeće: "Na njegovo traženje da mu se pomogne u akciji koju vodi, ne bi se trebalo javno angažovati, odnosno ako se budemo angažovali protiv Rakošija (revizija Rajkovog procesa i sl.) to će biti direktna podrška Nađu koji je uspeo fizički i politički da preživi zahvaljujući najvećim delom javnom istupu druga Tita". Posebno je značajan bio sledeći stav Ministarstva inostranih poslova: "Obzirom da prema njemu imamo izvesnih moralnih obaveza, indirektno mu pomoći da ga Rakoši ne likvidira do kraja." Jugoslovenski diplomatski predstavnici su u svojim izveštajima primećivali da Rakošija podržava sovjetsko rukovodstvo, da je imao jako uporište u delu partijskog rukovodstva i u državnom aparatu. Uočavano je da bez obzira na nezadovoljstvo članstva on svakodnevno preduzima nove korake za učvršćivanje svoga položaja "pripremajući teren kako bi se u pogodnom momentu i fizički oslobodio od svojih glavnih protivnika". U izveštajima iz Budimpešte je konstatovano da je davanjem podrške Rakošiju, sovjetsko rukovodstvo ubrzano počelo gubiti ugled koji je steklo nakon odluka donetih na XX kongresu KPSS. U svojim procenama jugoslovenske diplomate su očekivale brzo uklanjanje Rakošija.²⁵

Na prvom radnom sastanku jugoslovenske i sovjetske delegacije, u Kremlju 5. juna 1956, o prilikama u Mađarskoj govorio je i Hruščov. U zapisniku razgovora ostalo je zabeleženo sledeće: "Hruščov kaže da je tamo jako težak položaj. Tamo su se rasplamsale sile, koje nisu poželjne. Pozivajući se na XX kongres, neki hoće da udalje Rakošija. Ali Hruščov smatra da za današnje stanje u toj zemlji nije kriv Rakoši, nego Staljin. Zbog toga će imati i razgovore sa drugovima. Hruščov podvlači da je Rakoši jako pravilno shvatio neophodnost prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom, da tako misle i ostali drugovi, koji pomažu Rakošija."²⁶ Time je razgovor o Mađarskoj bio iscrpljen. Josip Broz nije komentarisao misiju Suslova u Budimpešti. nesumnjivo da ju je doživljavao kao direktno uplitanje u unutrašnjopartijska pitanja PMT i unutrašnje stvari Mađarske. To ga je samo moglo učvrstiti u ubeđenju da se kloni "lagera", "bratske pomoći" i "ideološkog jedinstva" na kome je sovjetska strana insistirala. Podozrivost je izazivao i datum odlaska Mihaila Suslova u Budimpeštu. Svakako da je bio od ranije tačno planiran. Obaveštavanjem o misiji Suslova Hruščovu se činilo da postiže nekoliko stvari: "razmenom mišljenja" i informacija nastojao je da lagano uvlači Broza u lager; ukazivanjem na političke poteze koje povlači sprečavao je neželjenu reakciju Jugoslovena; tražio je priliku da čuje Brozovo mišljenje o situaciji u Mađarskoj; tempiranjem datuma Suslovljevog odlaska u Budimpeštu stvarao je utisak da je cela akcija osmišljena, dogovorena i koordinirana zajedničkim naporima Jugoslovena i Sovjeta. Na taj način, u političkom potezu koji je povlačio,

25 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-80; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

26 Arhiv J. B. Tita, KPR, I-2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju od 5. juna 1956.

određujući dtum otpočinjanja Suslovljeve misije, bila su sadržana tri osnovna principa sovjetske politike prema Jugoslaviji: uključivanje u "lager", ideološko zbliženje na pozicijama "marksizma-lenjinizma", slabljenje veza Jugoslavije i Zapada.²⁷

Vesti koje su stizale iz Budimpešte tokom aprila i maja 1956, uznemiravale su Nikitu Sergejeviča i sovjetsko rukovodstvo. Ambasador Jurij Andropov je javljao o pojačanom pritisku "zdesna" na mađarsko komunističko rukovodstvo i Rakošija, oživljavanju delatnosti "neprijateljskih i opozicionih elemenata", širokoj popularnosti ideja opozicije, pojačanoj propagandi, vidnom nedostatku vere u budućnost i straha od vlasti kod stanovništva, neodlučnosti i nedoslednosti koju iskazuju komunisti, potrebi da se Nađ vrati u partiju i tako eliminiše opozicija koju on predvodi, unutarpartijske opozicionoj delatnosti "srednje linije" koja ima podršku u velikim fabrikama, pojavi bezakonja koja uzima velike razmere. Rasprave vođene u Kružoku Petefi izazivale su pozornost Andropova uprkos tome što je bio obavešten da u njima dominiraju zahtevi za iznalaženje humanijeg puta u izgradnji socijalističkog društva. U njima je video jedan od simptoma da proces demokratske obnove počinje da izmiče kontroli vlasti.²⁸ To je bio razlog da u Budimpeštu 7. juna 1956. bude poslat Mihailo Suslov. Njegova procena situacije u Mađarskoj bila je manje dramatična od one koju je u izveštajima prikazivao ambasador Andropov. Suslov je osudio kao neprihvatljivo približavanje svih nezadovoljnih i dezorijentisanih neprijateljskim elementima. Priznao je ozbiljno narušavanje zakonitosti u godinama 1949-1953. i zahtevao brže ispravljanje grešaka. Diplomatski je nastojao da zaštiti Rakošija i celokupnu odgovornost prebaci na ministra unutrašnjih poslova Farkaša. Isticao je sovjetski stav da bi uklanjanje Rakošija u datoj situaciji značilo poklon Amerikancima. Povratak Janoša Kudara u Politburo nije smatrao opasnošću za režim, već, naprotiv, dobrom prilikom da se neutralizuje nezadovoljstvo rukovodstvom PMT, a sam Kadar "moralno sveže".

27 Veljko Mićunović je na sledeći način opisao razgovor Josipa Broza i Nikita Sergejeviča: "Govorili smo još i o Mađarskoj, više Rusi nego mi, jer je i Rusima, valjda jasno da Jugoslavija nije u stanju da promeni na bolje svoje odnose sa Mađarskom, sve dok je na njenom čelu Rakoši i njegova garnitura. Rusi su nam rekli da se unutrašnja situacija u Mađarskoj sve više komplikuje, da stanje postaje sve teže, da odavde sjutra putuje u Budimpeštu A. M. Suslov da razgovara sa mađarskim rukovodstvom o traženju izlaza iz unutrašnje krize koja postaje sve složenija. Nakon ovog saopštenja Rusi su očekivali neku izjavu s naše strane u prilog misije Suslova u Budimpešti. Mi o toj misiji nijesmo znali ništa više od ove rečenice koju nam je saopštio Hruščov, pa nije bilo nikakvog komentara s naše strane." V. Mićunović, *Moskovske godine 1956-1958*, Beograd 1984, str. 82.

28 A. S. Stikalin i E. D. Orhova, *Vengerskie sobiuija 1956 goda i pozicija rukovodstva SSSR (po materialam CHSD)*, Slavjanovedenie, 3, 1994, str. 51-52; Vengrija, april-oktjabr 1956. goda, Informacija J. V. Andropova, A. I. Mikojana i M. A. Suslova iz Budapešta, Istoričeskij arhiv, 4, 1993, str. 108-110; L. Gibjanski, *Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija 1956. godine*, JIČ, 1-2, 1996, str. 152-153.

Kadara nije doživljavao kao neprijatelja Sovjetskog Saveza. Procenjivao je da nezadovoljstvo postojećim stanjem postoji samo kod dela humanističke inteligencije, radnika i komunista koji su bili žrtve staljinizma. Razmišljajući na takav način, Mihail Suslov je učinio sve što je bilo u njegovoj moći za restauraciju vlasti, za presudno uticanje na političku liniju PMT, nametne željena unutrašnjepartijska rešenja koja su odgovarala Moskvi. Posle povratka u Moskvu, u izveštaju koji je podneo na sednici Prezidijuma CK KPSS, Suslov se založio za podršku Rakošiju.²⁹

Nesumnjivo je da su se pogledi Josipa Broza i Nikite Sergejeviča o Mađarskoj, u junu 1956. dijametralno razlikovali. To im, međutim, nije smetalo da u pregovorima koje su vodili postignu kompromis i potpišu "Moskovsku deklaraciju". U ime principa "marksizma-lenjinizma" Broz i Hruščov su se obavezali da "nastave kontakte", "unapređuju veze", "učvršćuju prijateljstvo", "razmenjuju iskustva", "razvijaju saradnju" na "punoj dobrovoljnosti i ravnopravnosti, na prijateljskoj kritici i na drugarskom karakteru razmene mišljenja o spornim pitanjima" "Moskovska deklaracija" je isključivala svaku mogućnost postojanja težnje "za nametanje svog mišljenja u određivanju puteva i formi socijalističkog razvitka".³⁰ Brozova odlučnost da istraje na očuvanju političke i ideološke nezavisnosti podsticala je razočaranje Hruščova i nezadovoljstvo sovjetskog političkog vrha. Strah od mogućnosti da "jugoslovenski primer" slede i u zemljama narodne demokratije presudno je uticao da ono na šta je "Moskovska deklaracija" obavezivala KPSS i SKJ nije važilo za odnose partije boljševika sa "bratskim" partijama u zemljama narodne demokratije. Na to je ukazivalo više elemenata. I pre nego što je Josip Broz stigao u Beograd u Moskvi je održan sastanak predstavnika zemalja lagera, na kome je glavna tačka dnevnog reda bila "odnosi i saradnja između komunističkih partija nakon raspuštanja Kominforma". Tom prilikom isključena je svaka mogućnost rasprave i pozivanja na "Moskovsku deklaraciju". Upravo potpisani dokumenat je sasvim ignorisan.³¹ Tajna informacija "O rezultatima Sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine", koja je u vidu pisma, 13. jula 1956. godine, upućena komunističkim partijama u zemljama "lagera", dodatno je govorila o nedostatku spremnosti da se potpisano sprovodi u delo.³² Izričit stav Hruščova da komunisti u zemljama "lagera" nemaju nikakvo pravo da se "rukovode primerom Jugoslavije", govorio je o razlikama proklamovanog u potpisanom dokumentu i stvarnog u međusobnim odnosima komunističkih partija i socijalističkih zemalja.³³ To su potvrđivali i događaji u Mađarskoj.

29 A. S. Stikalin, Isto, 53; Vengrija, april-oktjabr 1956, 108-110; L. Gibjanski, Isto, 153-154; V. Mićunović, n. d, Beograd 1984, 107.

30 Arhiv J. B. Tita, KPR, I-2/7-1; M. Marović, *Sumrak staljinizma*, Beograd 1978, str. 313-315.

31 V. Mićunović, isto, str. 93.

32 AJ, CK SKJ, II/15, Informacija o rezultatima sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine.

U nedostatku informacija o razgovorima koje su Hruščov i Broz vodili, među stranim diplomatama počele su da se šire glasine. O tome je Mićunović izveštavao: "Ovde se proširila vest da je Tito u toku pregovora zahtijevao od Rusa uklanjanje Rakošija u Mađarskoj, Ulbrihta u Istočnoj Nemačkoj i Envera Hodže u Albaniji. Uporedo s ovim kružila je i druga, suprotna verzija, kako su Rusi ponudili uklanjanje ove trojke pod uslovom da pristupimo lageru. Naravno da se ništa slično nije dogodilo"³⁴ Pojava glasina bila je znak značaja pridavanog razgovorima Broza i Hruščova.

* * *

Razvoj događaja u Mađarskoj potvrđivao je procene jugoslovenskih analitičara da Rakoši, uprkos podršci Suslova i uporišta u privilegovanom partijskom i državnom aparatu, neće moći još dugo da odoleva pritisku nezadovoljne inteligencije, radnika, omladine, partijaca "odozdo". Stvaranje atmosfere o neposrednoj opasnosti od "imperijalističkih elemenata i špijuna", bezobzirno potiskivanje svih neistomišljenika, osuda Petefi kružoka kao centra koji razvija masovne "protivpartijske i frakcionaške diskusije", apsolutna kontrola štampe, pojačana represija, nije mogla da održi autoritarnu vlast. Zahtevi "da Rakoši odstupi", Nađ bude rehabilitovan, PMT nastavi sa demokratizacijom i reformama, bivali su sve češći i sve glasnjiji. U Beogradu je procenjavano da takvo stanje otvara i pred sovjetskim rukovodstvom dilemu: "ili nastaviti sa direktivama i grubim intervencijama protiv težnji i zahteva partijskih masa i naroda – ili pokušati da se nađe neko, makar kompromisno, rešenje koje bi nužno moralo sadržati ustupke zahtevima demokratskim snaga".³⁵

U trenutku kada je održan julski plenum CK PMT, situacija u Mađarskoj je bila na granici otvorenog protesta i iskazivanja nezadovoljstva svim sredstvima. Moskvu je posebno brinulo saznanje da organi unutrašnjih poslova ne iskazuju više odlučnosti u borbi protiv "mađarske reakcije". To je bio razlog da u Budimpeštu, sa "širokim ovlašćenjima" radi očuvanja postojećeg režima, bude poslat član CK KPSS Anastas Mikojan. O Mikojanovoj poseti Budimpešti Hruščov je, preko jugoslovenskog ambasadora u Moskvi V. Mićunovića, 13. jula 1956. obavestio Broza. Tom prilikom Nikita Sergejevič je istakao veoma složenu situaciju u Mađarskoj, odluku Prezidijuma CK

33 U svome dnevniku 14. jula 1956. Veljko Mićunović je zapisao: "Hruščov je zatim prešao na događaje u Poljskoj. Napao je veoma oštro 'antisovjetske elemente' u Poljskoj koji pokušavaju da se rukovode primjerom Jugoslavije iako na to nemaju nikakva prava. I ovi u Poljskoj, i oni u Mađarskoj, i drugi, kaže Hruščov, sada se pozivaju na Jugoslaviju a sve to sa Jugoslavijom nema nikakve veze, jer je Jugoslavija nešto sasvim drugo. Iza svega ovoga stoje SAD... Amerikanci su iz svega što Rusi čine izvukli pogrešan zaključak da je SSSR slab. Pokazaćemo im da su u velikoj zabludi, kaže Hruščov"; V. Mićunović, isto, str. 106.

34 V. Mićunović, isto, str. 99.

35 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

KPSS da "energično podrže Rakošija", činjenicu da je radi "dogovra sa mađarskim drugovima" u Budimpeštu otputovao Mikojan, želju "da ih Tito pravilno shvati, jer se boji da bi sada moglo doći do novog sudara između SSSR-a i Jugoslavije oko Mađarske i sovjetske podrške Rakošiju".³⁶ Mićunović je javljao i sledeće: "ako dođe do daljeg pogoršanja situacije u Mađarskoj, ovde su riješili da upotrebe sva sredstva da razbiju krizu u Mađarskoj. Hruščov je naglasio da mi ovo saopštava u poverenju, da takva situacija još nije nastupila, da možda do toga neće ni doći, ali on želi da Tita blagovremeno obavesti o internim odlukama koje su ovde donijeli. Kaže još da SSSR, ni po koju cijenu, ne može dozvoliti da se žprobije front' u lageru, a Zapad baš na tome sada radi". Izveštaj Andropova iz Budimpešte u kome se tvrdi da "unutrašnje snage mađarske reakcije postaju bezobzirne i zbog toga što dobijaju izvesnu moralnu podršku jugoslovenske štampe" ("Borba", "Politika", Radio-Noví Sad), bio je razlog više da Hruščov, informaciju Brozu intonira u vidu upozorenja.³⁷ Takvu poruku Mićunović je doživljavao kao pretnju i u toj formi izveštavao Ministarstvo inostranih poslova. Procenjivao je da sovjetsko "zaoštavanje" prema Zapadu neminovno nosi promenu klime koju je iznedrio XX kongres. Znači sputavanje demokratskih procesa u lageru iskazuje se kao pojačani pritisak na Jugoslaviju. Brinuo je Hruščovljev stav da organizovanje pobuna u lageru, u svojoj suštini, znači pokušaj menjanja rezultata Drugog svetskog rata. Spremnost na upotrebu sile Nikita Sergejevič je iskazivao na sledeći način: "Moramo ih udariti po prstima. Neće od toga stradati politika mirne koegzistencije."³⁸

Nekoliko dana kasnije sovjetsko rukovodstvo je promenilo taktiku. O tome je Mićunović izveštavao: "Hruščov mi je kazao da želi da me obavjesti o dosadašnjim rezultatima razgovora Mikojana u Budimpešti. Kaže da je tamo sve prošlo bolje nego su se ovdje nadali, da su žmađarski drugovi' riješili da Rakoši podnese ostavku. Sastancima u Budimpešti prisustvovao je i Rakoši i on je u potpunosti saglasan s ovijem rešenjem. Hruščov očekuje da je ovim učinjen odlučujući korak u pravcu političkog rešenja unutrašnje krize u Mađarskoj. Traži da ovo javim Titu Nastavili smo razgovor o boravku Mikojana u Mađarskoj i konstatovali da se Mikojan nalazi žna odmoru' u blizini jugoslovensko-mađarske granice. Hruščov je kazao kako Anastas Ivanović veoma rado putuje, pa bi nakon svoga 'odmora' u Mađarskoj mogao doći u Jugoslaviju..."³⁹ Evidentno je da je Hruščov želeo susret Mikojana i Broza i na tome neuobičajeno uporno insistirao. Prilikom da na Zapadu, ali i u zemljama narodne demokratije, stvori utisak da je smenjivanje Rakošija i

36 V. Mićunović, isto, str. 107.

37 Vengrija, aprel-oktjabr 1956, str. 116; L. Gibjanski, isto, str. 156.

38 V. Mićunović, isto, str. 107.

39 V. Mićunović, isto, str. 109.

“rešavanje” krize u Mađarskoj učinjeno u dogovoru sa Jugoslavijom, Hruščov nije želeo da propusti. Smatrao je to kaznom za njenu upletenost u događaje u Mađarskoj, prilikom za kompromitovanje jugoslovenskog uzora u očima mađarske opozicije, načinom da se uzdigne autoritet nove vlasti, šansom da Broza i protiv njegove volje udalji od Zapada i “uvuče” u lager, povoljnim trenutkom za preduzimanje inicijative u “poslovima” sa Jugoslavijom. Hruščov je osećao da Mikojanov dolazak slabi Brozove pozicije, mekša njegovu odlučnost da ostane van “lagera”, povećava ugled SSSR-a u zemljama narodne demokratije, jača položaj zagovornika reformi u SSSR-u.

Mikojan je poslat u Budimpeštu s namerom da učestvuje u radu Plenuma CK PMT i da, autoritetom koji predstavlja, utiče na usvajanje “rešenja” neophodnih za učvršćivanje komunističke vlasti. Prezidijum CK KPSS, koji je na svojim sastancima od 9. i 12. jula odlučivao o njegovom putu, nije raspravljao o mogućnosti upotrebe vojske u Mađarskoj. U početnim razgovorima sa rukovodiocima PMT Mikojan je tražio “pojačavanje represije i hapšenje vođa” opozicije, zavođenje reda u PMT, pojačanu kontrolu štampe. Osetivši ubrzo da “svi očekuju postavljanje pitanja Rakošija sa naše strane”, počeo je menjati mišljenje i taktiku. Nakon Rakošijevog priznanja da vlast sa krajnjim naporima izdržava pritisak i udare nezadovoljnih, otklonilo je mnoge dileme Anastasa Mikojana. Saznanje da Rakoši, poznat po svojoj sklonosti ka represiji, procenjuje “da je situacija u toj meri složena i nezadovoljstvo uvećano, da hapšenja ne pomažu”, naterala ga je da iskoristi svoje kompetencije i istakne potrebu smene lidera PMT. Za razliku od Suslova, koji je mesec dana ranije zahtevao bezrezervnu podršku Rakošiju, Mikojan je procenjivao da je istrajavanje u podršci “tom iskompromitovanom delatniku” neopravdano i pogrešno. U interesu Partije i njene borbe sa “opozicijom i neprijateljskim elementima”, “predložio” je Rakošiju da sam da ostavku. Mikojan je podržao izbor Erne Gereaa. Savetovao je Nađu da načini “nekoliko koraka u korist partije i u pravcu ispravljanja svojih grešaka”, a partijski vrh podsticao da za njega nađe mesto u svojim redovima. Sa govornice julskog Plenuma PMT, u ime rukovodstva KPSS, zatražio je likvidaciju svih elemenata koji uslovljavaju raspad PMT, založio se za uspostavljanje discipline koja obavezuje partijsko članstvo, naložio ofanzivnu borbu na ideološkom frontu, odbacio svaku mogućnost pomirenja i ustupaka neprijateljima u sferi ideologije.⁴⁰

Sa “mađarskim drugovima” Mikojan je posredno razgovarao i o Jugoslaviji. Obavešten da opozicioni pokret u Mađarskoj ima podršku jugoslovenskih medija i diplomatskih predstavnika, Mikojan je 13. jula saznao o odluci Politbiroa PMT da jednim pismom zatraži od CK SKJ normalizaciju odnosa. Tu inicijativu, kojom se želeo neutralisati uticaj ideoloških stavova

40 Vengerskie sobitija, str. 51.

Beograda na opozicioni pokret u Mađarskoj, Mikojan je, u početku, smatrao slabošću. Nekoliko dana kasnije je shvatio da se iz nje može izvući konkretna politička korist. Zato je savetovao da deo jedinstvenog plana bude pritisak koji bi izvršio SK KPSS da Jugoslavija odustane od pružanja pomoći "nepartijskim elementima u Mađarskoj", informacija upućena Beogradu da je smenjen Rakoši i pismo CK PMT o normalizaciji odnosa sa SKJ. Svoje ideje Mikojan je prosledio do Budimpešte 16. jula 1956. U isto vreme i Hruščov je došao na ideju da stvaranjem utiska o postojanju "zajedničke politike" Jugoslavije i SSSR-a ima priliku da Josipu Brozu nametne političku igru po sopstvenom scenariju. Tako je Josip Broz i protiv svoje volje bio prinuđen da prihvati susret sa Mikojanom. Nametanje susreta govorilo je da Hruščov na Jugoslaviju gleda kao na objekat sovjetske spoljne politike, a ne kao na nezavisnog i ravnopravnog partnera. Razgovor koji je vođen tom prilikom izazvao je razočaranje jugoslovenske strane.⁴¹

Uz "počasti" i samokritiku, Plenum CK PMT (18-21. jula 1956) smenio je Maćaša Rakošija sa svih funkcija.⁴² U politici PMT, od tog trenutka, nastupile su brojne promene. Jugoslovenski analitičari su ukazivali na stav da socijalistička izgradnja može biti obezbeđena "i bez daljeg zaoštravanja klasnih suprotnosti". Podjednaka pažnja se počela poklanjati borbi protiv "levog sektaštva", kao administrativno-birokratskog načina rukovođenja, i "desnog skretanja". U procesu rehabilitacije, u Partiju, ali i na odgovorne funkcije u društvu, "vraćeni svi oni koji su bili isključeni zbog desnog skretanja". Rajkova sahrana je označena kao "vrlo značajan akt u pravcu likvidacije staljinističke prošlosti i rehabilitacije njenih žrtava". Poseban značaj je pridavan činjenici da je rad Ministarstva unutrašnjih poslova

41 L. Gibjanski, str. 157. Mićunović je o tome zabeležio: "Kod nas su do kraja razočarani razgovorima s Mikojanom i njegovim izveštavanjem o rešenju političke krize u Mađarskoj. Mikojan je govorio Titu i ostalim Jugoslovenima samo ono što je već poznato iz sovjetske i mađarske štampe." V. Mićunović, isto, str. 112.

42 Na plenumu CK PMT M. Rakoši je, uz ostalo, rekao: "Što se tiče onih grešaka koje sam počinio na polju kulta ličnosti i na polju kršenja socijalističke zakonitosti, na zasedanju Centralnog komiteta juna 1953. godine, a i kasnije, više puta sm ih priznao i u vezi sa njima i pred javnošću sam izvršio samokritiku. Posle XX Kongresa KPSS i referata druga Hruščova, postalo mi je jasno da su težina i uticaj ovih grešaka mnogo veće nego što sam mislio, a i šteta, koja je kao rezultat ovih grešaka naneta našoj Partiji, mnogo ozbiljnija nego što sam pre toga mislio. Ove greške su otežale rad naše Partije i narodne demokratije i ometale razvijanje lenjinskih normi Partije, kolektivnog rukovođenja, stvaralačke kritike i samokritike, demokratizacije partijskog i državnog života, kao i inicijative i stvaralačke energije najširih radbeničkih masa U ispravljanju grešaka trebalo je da idem na čelu. Ako se rehabilitacija odvijala sa otežanjem i s vremena na vreme sa prekidima, ako je na polju likvidiranja kulta ličnosti prošle godine nastao zastoj, ako su se kritika i samokritika, kao i kolektivno rukovodstvo, sporo razvijali, ako se nije odlučno vodila borba protiv sektaških i dogmatskih stavova, onda u svemu tome bez sumnje pada ozbiljna odgovornost na mene, na prvog sekretara Partije". AJ, CK SKJ, IX, 75-II-70, Rakošijevo pismo CK PMT.

stavljen pod veću kontrolu partije i vlade i da je započeo proces "pozivanja na odgovornost" odgovornih za kršenje zakonitosti. Zapaženo je aktivnije učešće radnika u rešavanju zadataka preduzeća, što je umnogome ličino na jugoslovenski model samoupravljanja. "Patriotski narodni front", organizacija koja je nakon Nađovog pada sasvim zapostavljena, ponovo je afirmisan. Nagoveštena je promena izbornog sistema, predloženo povećanje nadležnosti lokalnih organa vlasti, pažnja poklonjena osetljivim pitanjima rukovođenja. Ipak, nagoveštene promene, nisu zadirale u suštinu privrednog sistema niti su najavljivale zaokret u politici prema selu. Novi politički kurs znatno je ublažio odnos vlasti prema Imre Nađu, Petefi kružoku, omladini i intelektualcima, dok je u umetničkom sektoru dozvoljavao delovanje "raznih škola i stilova u pravcu socijalističkog realizma". Kritika kulta ličnosti temeljila se na ubedenju da je on "tuđ socijalističkom poretku". Jugoslovenski obaveštajni izvori su ukazivali na sazrevanje svesti kod novog rukovodstva "da su neophodne brze i efikasne akcije koje bi stvorile atmosferu pogodnu za konsolidaciju u Partiji i rukovodstvu". Nije im promaklo ni nastojanje nove vlasti da, najavljujući "novu stranicu" istorije, pripiše sebi u zaslugu sve pozitivno što je u prethodnom periodu ostvareno, sasvim ignorišući zasluge Imre Nađa. Takva nastojanja i takve želje su ocenjivani kao nerelani. Jugoslovenski analitičari su zaključivali da jedinstva u PMT neće biti. Teško je bilo verovati da će nekadašnji Rakošijevi saradnici Gere i Hegediš moći da izdrže pritisak partijske opozicije antirakošijevski i pronađevski opredeljene.⁴³

Nekoliko dana pred početak Hruščovljevog "odmora" u Jugoslaviji, jugoslovenski analitičari su isticali da najviše partijsko rukovodstvo PMT – trojka u sastavu Gere, Kadar, Kovač – "predstavlja nešto novo". Prevaga "domaćeg kadra" u partijskom vrhu za njih je značila da se ubuduće jedinstvo partije "neće stvarati odozgo praznim parolama, a homogenost rukovodstva nametnutim personalnim sastavom od strane Sovjeta, već putem borbe za usvajanje pravilne političke linije i iznalaženja mađarskog puta u socijalizam". U tom kontekstu skretana je pažnja jugoslovenskom političkom vrhu na dve grupacije koje imaju "političke i privredne koncepcije" i kojima na čelu stoje Imre Nađ i Janoš Kadar. Za Nađa je primećivano da ima šire koncepcije i da će njegovo vraćanje u politički život nesumnjivo na dnevni red postaviti "pitanje odnosa sovjetskog rukovodstva prema rukovodstvu PMT". Zaključak je bio sledeći: "Na današnji kritički stav Nađa prema Sovjetima i njihovoj praksi presudan je bio primer Jugoslavije i Beogradske deklaracije."⁴⁴

Bilo je dosta razloga da Broz u predvečerje septembarskog susreta sa Hruščovom bude zadovoljan razvojem događaja u Mađarskoj. U Budimpešti se zvanično počelo priznavati da Jugoslavija gradi socijalizam i da ona može

43 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-70; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

44 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

poslužiti kao primer koji potvrđuje "lenjinsku politiku o različitim putevima u socijalizam" (Ač i Hegediš). Javno je priznata krivica učinjena Jugoslaviji (Gere). Junski plenum CK PMT je "pravilnim i nužnim" označio potrebu da "povučemo klevete koje smo bacili na FNRJ, na jugoslovenski narod i njegove rukovodioce" (Gere). Sa najviših mesta u državnom aparatu i partiji izraženo je žaljenje što su mađarski komunisti dugo bili zavedeni "falsifikovanim optužbama" (Hegediš). Pristupilo se rešavanju uvek osetljivih ekonomskih pitanja. Naučna i kulturna saradnja počela se obnavljati. Mađarska strana je naglašeno izražavala želju za "produbljivanjem prijateljskih odnosa". Pozitivno i u većem obimu pisano je o Jugoslaviji, njenom unutrašnjem razvitku i spoljnoj politici. Ukinute su zabranjene zone za kretanje diplomata. Obelodanjena je povreda zakonitosti i u "pogledu prava jugoslovenske nacionalne manjine". Doneta je odluka o mogućnosti povrataka u pogranične oblasti svih lica koja su posle 1949. godine administrativnim putem bila iseljena. Ipak, jugoslovenski analitičari su primećivali izbegavanje "da se masama prikaže suština sukoba sa Jugoslavijom i uloga naše zemlje u borbi protiv staljinizma". Mnogošta je ukazivalo na to da se na Jugoslaviju i dalje gleda sa blokovskih pozicija. Težilo se i njenom uvlačenju u "socijalistički lager".⁴⁵ Ipak, sve je govorilo da se odlaskom Rakošija u jugoslovensko-mađarskim odnosima mnogošta promenilo.

Vesti iz Moskve i Budimpešte i nametnuta poseta Mikojana Beogradu stvarali su utisak da SSSR dodatno zaoštrava krizu u Mađarskoj. U takvom raspoloženju došlo je do septembarskih susreta Josipa Broza i Nikite Sergejeviča. Posete Hruščova Jugoslaviji i Broza Krimu označene su kao privatne. Činjenica da su do tog trenutka sovjetski funkcioneri "odmor" provodi(li) samo u prijateljskim zemljama "lagera", podsticala je podozrenje Zapada, govorila o postojanju "nada" i "očekivanja" kod pregovarača, značila "rizik" ukoliko se poseta završi neuspehom. Pozicije sagovornika nisu bile bitnije promenjene. Promenjena je bila politička situacija u kojoj su vođeni razgovori. Strah od dezintegracije lagera podsticao je "najstrožu kontrolu" i doziranje procesa destaljinizacije, restauraciju postojećeg stanja, isključivanje svakog kompromisa, bespogovorno jedinstvo, posrednu i neželjenu popustljivost prema staljinistima. Hruščov je nastojao da sa svojim sagovornikom "raščisti" stvari oko "lagera", pa je u tom kontekstu vođen i razgovor o situaciji u Mađarskoj. Na intimnoj večeri 20. 9. 1956, koju je Broz priredio u Beogradu, Hruščov je iskazao zadovoljstvo zbog razvitka međusobnih odnosa, ali je i istakao želju "da idemo dalje, još bliže". Nadao se da će zbliženje jednog dana "biti potpuno", pa je u to ime iskazivao spremnost za razgovor o svim otvorenim pitanjima. Jedinstvo "lagera" smatrao je temeljom "borbene sposobnosti socijalističkih zemalja". Ispravljanje Staljinovih grešaka smatrao je

45 AJ, CK SKJ, IX, 75-II-71.

načinom jačanja lagera. Upozoravao je na to da Zapad koristi nejedinstvo između SSSR-a i FNRJ i stoga smatrao neophodnim "da i u tom pitanju zatvorimo makaze". Bio je ubeđen da prihvatajući Jugoslaviju "onakvu kakva je" Zapad nastoji da preko "isticanja" njenog primera "izazove dezintegraciju Istoka". Stoga je insistirao da između SSSR-a i SFRJ ne treba da dolazi do borbe oko uticaja na zemlje kao što je Bugarska, Rumunija, Mađarska. Hruščov je naglašavao da dve zemlje i dve partije "moraju" imati iste poglede na "lager". Ocenjivao je da je u prethodnom periodu mnogo postignuto na zblizenju dve zemlje i dve partije. Ono što je ostvareno, po njegovim rečima, umnogome je prevazilazilo sva očekivanja. "Ali kad čovek postigne dosta on traži još više, traži sve, tako i on sada traži sve, a ne vidi ništa rđavo u tome što traži, jer to je na korist socijalizma"⁴⁶

Podjednako kao i u prethodnim susretima razgovor o "lageru" otvorio je mogućnost da se uzgredno "razmene misli" o svakoj zemlji lagera posebno. Kao i do tada Hruščov je o Mađarskoj govorio emocionalno, nepovezano, bez upuštanja u analize razvoja događaja o kojima priča. Imre Nađa je označavao kao oportunistu. "Mi smo podržali", nastavlja Hruščov, "i Nađa. On je bio protiv njegovog isključenja. Ali svejedno Nađ jeste oportunista. Međutim, Jugosloveni nisu zadovoljni ni Gereom, kako on čuje Naši diplomati pozivaju na prijeme u ambasade opozicione elemente koji su pušteni sa robije. Jedna je stvar što je utvrđeno da oni ne zaslužuju da budu držani na robiji a druga, odnos partije prema njima, partija ima pravo da se zaštiti od njih"⁴⁷ Nasuprot takvim optužbama za mešanje u unutrašnje poslove Mađarske, Broz je smatrao da je sa Nađem načinjena greška. Greškom je smatrao i njegovo označavanje za neprijatelja. Broz je napominjao da "Nađu treba pomoći". Istovremeno je smatrao da zbog pojedinih "reakcionara" ne treba kočiti procese demokratizacije u Mađarskoj. Josip Broz je isticao "da nas Gere nije napadao ni manje ni više od Rakošija, ali da se mi ne mešamo u unutrašnje stvari Mađarske kao ni drugih zemalja. Da je to tako, dokaz je i pismo našeg CK mađarskom CK, u kome mi prihvatamo saradnju sa Mađarskom partijom. Gere je tamo izabran za sekretara i mi to prihvatamo, ne postavljamo nikakve zahteve kao što nismo ni za Rakošija, ni uopšte". Tom prilikom Broz je načelno prihvatio saradnju sa Gereom i novim CK PMT, ističući i dalje svoje mišljenje da je u pitanju staljinist. To prvo upuštanje u razgovor o Mađarskoj "koštalo" je broza nametnutog susreta sa Gereom – susreta koji je on uporno nastojao da izbegne.⁴⁸

Uspostavljanje odnosa sa SKJ mađarsko rukovodstvo, izabrano nakon smene Rakošija, smatralo je nužnim. U Budimpešti je procenjivano da saradnja sa Jugoslavijom može da pribavi novom rukovodstvu značajan

46 AJ, CK SKJ, IX, 119-I-73, Zabeleška o razgovorima kod druga Tita u čast Hruščova (20. 10. 1956).

47 AJ, CK SKJ, IX, 119-I-73.

48 AJ, CK SKJ, IX, 119-I-73.

politički kapital. Susret sa Josipom Brozom olakšavao je E. Gereu sređivanje "domaćih prilika" i pribavljao "demokratsku legitimaciju" na Zapadu. Otuda ne čudi što je zahtev za saradnju, upućen 19. jula 1956, bio prpraćen spremnošću Ernea Gereea da PMT "ispravi svoje prošle greške", "potpuno uspostavi poverenje među dve partije", "pripomogne uspostavljanju istinskih, dobrosusedskih i tesnih prijateljskih odnosa naroda naših zemalja".⁴⁹ Brozu se nije žurilo da na taj zahtev odmah odgovori. Sedam nedelja kasnije, 11. septembra 1956, uzvratilo je pismom u kome je nagovestio da bi do susreta dve partijske delegacije moglo doći u "oktobru ili novembru". Posredno, Broz je susret uslovio uklanjanjem svih onih elemenata "koji moguće još postoje između nas". Nesumnjivo je da je takva taktika, koju je već primenio prilikom uspostavljanja kontakata sa KPSS, bila posledica Brozove nesprenosti da svoj politički ugled stavi u funkciju "mađarskih drugova".⁵⁰

Za susret Gereea i Broza bio je zainteresovan i Hruščov. Po svemu sudeći, njegovi razlozi su bili sasvim osobeni. Hruščov je procenjivao da bi susret istovremeno uticao na smirivanje uzavrelih prilika u Mađarskoj, doprineo učvršćivanju lagera, neminovno kompromitovao Broza, umanjio ugled i uticaj Jugoslavije u Mađarskoj i na Zapadu, povećao nepoverenje u iskrenost jugoslovenske politike, doprineo udaljavanju Jugoslavije od Zapada i "stezanju" zagrljaja SSSR-a i "lagera". Sadržaji izveštaja koje je iz Budimpešte slao Andropov požurivali su Hruščova. Informacije o uticaju koji "jugoslovenski primer" ima na deo aktiva PMT, obaveštajni podaci o pisanju jugoslovenske štampe, zahtev mađarske strane da Sovjeti založe svoj autoritet za poboljšanje odnosa sa SKJ, bili su razlog više da Hruščov bez najave organizuje "slučajni susret" Gereea i Broza.⁵¹ Mistično pojavljivanje Gereea na Krimu je najviše koristi donosilo Hruščovu. Utisak o približavanju Jugoslavije "lageru" polako je postajao potpun. Veštīm izborom trenutaka kada će povući

49 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-32, Pismo E. Gereea upućeno CK SKJ od 19. 7. 1956.

50 AJ, SK SKJ, IX, 75-I-32, Pismo J. B. Tita upućeno SK PMT 11. septembra 1956.

51 O tom susretu je V. Mićunović 2. 10. 1956. zapisao: "Jednoga dana oko 11 časova prije podne začudili smo se kad se Erno Gere, prvi sekretar Partije mađarskih radbenika, iznenada pojavio iz susjedne sobe u kući gdje smo obično ručavali kad je Hruščov bio domaćin, a to je bilo najčešće za vreme našeg boravka na Krimu O njegovom dolasku na Krim mi nijesmo imali ni pojma, bar meni nije niko ništa o tome rekao. Ovo pokazuje drugu stranu sadašnjeg 'lova' na Krimu, kao i puta Hruščova u Jugoslaviju na 'odmor'. Situacija u Mađarskoj i od ranije je bila najslabija tačka u socijalističkom lageru. Rusi su u toku ove godine preduzimali nekoliko inicijativa da se izađe iz unutrašnje krize i na kraju su morali da prihvate ostavku Rakošija, jer ga sami Mađari nijesu više mogli podnositi. Sada požuruju da što brže vežu Jugoslaviju za ove promjene, kao da smo zajednički s njima donijeli odluku o rješenju političke krize u Mađarskoj, pa sada učvršćujemo novo stanje, a mi o svemu tome saznajemo pošto su sovjetske odluke provedene u život. Svidelo se nekome ovakvo ponašanje Rusa ili ne, nama sada ne ostaje ništa drugo već da primimo Gereea kao da smo se prethodno dogovorili o susretu na Krimu. Sve će ovo biti objavljeno, a mi ćemo tek poslije toga gledati šta ćemo i kako ćemo dalje." V. Mićunović, isto, str. 141.

neki od političkih poteza sovjetski politički vrh i Nikita Sergejevič Hruščov stvarali su utisak da Jugoslavija sarađuje sa "lagerom", učestvuje u njegovom radu, utiče na povlačenje političkih poteza, za mnogošta se pita, njeni saveti se uvažavaju i prihvataju. Brojne "slučajnosti" i podudarnosti poput smene Nađa neposredno pred Hruščovljev dolazak u Beograd, smene Molotova uoči Brozovog prispeća u Moskvu, odlazak Suslova u Budimpeštu nakon prvog zvaničnog razgovora dve delegacije u Moskvi, glasine o smenjivanju Rakošija, dolaska Mikojana u Beograd nakon "sređivanja" prilika u Mađarskoj i smenjivanja Rakošija, Hruščovljeve "privatne" posete prijateljima u Jugoslaviji, "slučajnog" pojavljivanja Gere na Krimu, iznudaeni dolazak mađarske delegacije u Beograd u oktobru 1956. i drugo bile su deo političke igre privlačenja Jugoslavije u "lager" i udaljavanja od Zapada. Odabir sagovornika, utvrđivanje ritma kontakata, izbor tema, nametnuti susreti i posete, razmena informacija, obaveštenja, ličnih poruka, pisama, emisara, dozirane informacije, zastrašivanje, nametnuta rešenja činili su Hruščova gospodarom situacije. Susret Broza i Hruščova bio je u istoj funkciji. Nikiti Sergejeviču se činilo da će tim političkim potezom Mađarska u poslednjem trenutku, političkim sredstvima, biti zadržana u "lageru" a Jugoslavija konačno privučena.

Izveštaji iz Budimpešte postali su naročito brojni i dramatični u oktobru 1956. godine. Koristeći se informacijama obaveštajne prirode, jugoslovenske diplomate su javljale da su sredinom septembra Gere i Kadar imali "dug razgovor sa Nađem, koji je ostao bez rezultata". Centrala u Beogradu je obaveštavana 12. 10. 1956. o spremnosti Nađa "da pomogne sadašnjem rukovodstvu", ali i o njegovom uslovu da partijsko rukovodstvo izvrši samokritiku. Procenjavano je da će "ceo njegov slučaj biti pozitivno rešen, odnosno biće vraćen u partiju".⁵² Iz izveštaja koji su stizali sredinom oktobra moglo se ponešto saznati i o mađarsko-sovjetskim razgovorima vođenim u Moskvi. Izveštavano je da su "sovjetski rukovodioci saglasni sa merama demokratizacije koja se sprovodi u Mađarskoj". Skretana je pažnja na bojazan koju su iskazivale pojedine zemlje lagersa "da će Mađarska nakon pada Rakošija napustiti tabor mira pa da zato PMT, bez obzira na poduzete mere demokratizacije, mora strogo voditi računa o svojoj pripadnosti ovom taboru", tj. "trećoj internacionali i disciplini koja se u takvim uslovima traži".⁵³ Iz Budimpešte je javljano da su Sovjeti "predložili da se u interesu jedinstva partije Nađ i njegove pristalice ponovo prime u partiju, ali da im se ne dozvoli bilo kakav uticaj u državnom i partijskom aparatu, pošto Nađ podržava stremljenja ka osamostaljivanju".⁵⁴ Izveštavano je o teškoj situaciji u PMT i opštoj demoralisanosti srednjeg i nižeg partijskog kadra izazvanoj "nedosled-

52 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-76, Izveštaj od 12. 10. 1956.

53 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-76, Izveštaj od 12. 10. 1956.

54 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-76, Izveštaj od 15. 10. 1956.

nom politikom, naročito za poslednje dve godine". Situacija u Politbirou PMT je ocenjivana kao nezadovoljavajuća. Očekivano je da će "kreature Rakošija" (ASC, Azalai, Veg, Firy, Mekis, Bata, Hidas) biti neminovno isključeni iz Politbiroa. Kao opšte mišljenje u vrhu PMT navođeno je i sledeće: "Ogromnu pomoć pruža pristanak jugoslovenskog rukovodstva za uspostavljanjem međupartijskih veza, kao i odlazak delegacije u Beograd".⁵⁵ Jugoslovenske diplomate su obavestavale i o radu Plenuma CK PMT održanom 11. oktobra 1956, na kome je, uz ostalo, podneta i informacija razgovora Hruščova i Broza na Krimu. Tom prilikom Gere je obavestio članove CK PMT o sledećim stavovima Hruščova: "a) Jugoslovenska štampa i pojedini diplomatski predstavnici prave još uvek neprijateljske istupe prema SSSR-u; b) Jugoslavija se meša u unutrašnje stvari IE zemalja. Konkretno naveo slučaj Nađa, Petefi kluba; c) Jugosloveni još uvek ne žele načelno da priznaju da je svet podeljen na dva suprotna tabora".⁵⁶ Opterećen takvim stavovima i direktivama, doživljujući ih kao okvir za razgovore, Erno Gere je doputovao u Beograd.

Započeti na Krimu, razgovori sa Erno Gereom nastavljani su u Beogradu od 15. do 22. oktobra 1956. Mađarska strana je iskazala spremnost da "ispravi" sve počinjene greške i "otkloni" prepreke koje ometaju bližu saradnju. Gere se posebno založio za jačanje partijskih veza. Smatrao je to načinom za razmenu mišljenja, postavljanje pitanja, davanje saveta, drugarsku kritiku. Insistirao je da o tim temama ne piše jugoslovenska štampa, ističući da ponekad njeni sadržaji "liče na pritisak", "otežavaju u rešavanju pojedinih problema", "koriste neprijateljskim elementima". U prikladnoj formi to je nazvao mešanjem u unutrašnje poslove Mađarske. Gere je tražio razmenu iskustava o različitim putevima u izgradnji socijalizma, zanimao se za forme i metode uspostavljanja rukovodeće uloge partije u Društvu, želeo da sazna više o razvoju sela. Priznavao je da u Mađarskoj još ima predrasuda o Jugoslaviji, isticao "dobru atmosferu" u kojoj su vođeni razgovori i napominjao da pre dolaska Mađari nisu bili "potpuni optimisti", izbegavao da iznese mišljenje o "jugoslovenskoj stvarnosti", imao primedbe na neke segmente ekonomske politike, isticao da će u skladu sa "principima marksizma-lenjinizma" rešiti manjinsko pitanje u Mađarskoj, bojažljivo napominjao da je Jugoslavija socijalistička zemlja i SKJ komunistička partija i da "ima stvari koje ćemo moći da koristimo". Nasuprot Gereu, Josip Broz je bio mnogo otvoreniji. Zahtevao je da se zaboravi prošlost i u budućnosti sarađuje na principima Moskovske deklaracije. Prihvatao je primedbe "na pisanje štampe i radija". Bio je izričit da nema mešanja u unutrašnje stvari suseda. Napominjao je da jugoslovenska borba za istinu potiče od 1948. godine i da stoga smatra važnim da u odnosima između dve države i dve partije mora da bude

55 AJ, CK SKJ, IX, 75-1-76.

56 AJ, CK SKJ, IX, 75-1-76.

javnosti rada. Zalagao se za razmenu iskustava, isključujući svaku mogućnost njihovog nametanja ("izvoz iskustava"). Tražio je iskrenu normalizaciju odnosa, koja ne bi bila samo "taktiziranje".⁵⁷ Dan nakon što se delegacija PMT vratila u Mađarsku, u Budimpešti su otpočeli nemiri. Spontani revolt protiv staljinizma prerastao je u pobunu, u kojoj je do izraza došlo više socijalnih pokreta. Ipak, taj događaj nije mogao biti "bez tuđih ideja i tuđeg mešanja".⁵⁸

* * *

Četvrti susret Josipa Broza i Nikite Sergejeviča Hruščova 1956. godine iznudili su burni događaji u Mađarskoj. Brzi raspad državnog aparata, rasulo strukture PMT, nemoć institucija totalitarnog društva stvorio je kvalitativno novu situaciju o kojoj je valjalo "razmeniti mišljenje". Prema događajima u Mađarskoj Broz i Hruščov su imali različit, ali istovremeno i u mnogo čemu podudaran, odnos. Hruščov je iza sebe imao teških deset dana i noći u kojima je dva puta presudno uticao na donošenje odluke o potrebi vojne sile u Mađarskoj. Po svemu sudeći, odluka je doneta pod pritiskom alarmantnih informacija koje su neprestano pristizale iz Budimpešte, kritike unutarpartijske staljinističke opozicije, stava vojnih struktura da vodi "popustljivu politiku", potrebe da neprijateljima na Zapadu i prijateljima na Istoku demonstrira "snagu" i odlučnost sovjetske strane, želje da sačuva "lager" socijalizma. Potreba likvidiranja "reakcije" i "kontrarevolucije" istovremeno je bila praćena pritajenim strahom staljinista od uspostavljanja alternativnog modela socijalizma, koji bi u sebi zadržao pluralizam, demokratiju, individualnost, redistribuciju društvene moći. Međunarodni interesi Sovjetskog Saveza i bojazan od narušavanja vojne ravnoteže u Evropi takođe se moraju imati u vidu. Sklonost ka improvizaciji i plahoviti karakter Nikite Sergejeviča tih dana došli su do potpunog izraza. Na Brione je Hruščov stigao inkognito, sa odlukom o vojnoj intervenciji i teškim bremenom odgovornosti za događaje koje niko nije mogao sa sigurnošću dalje predvideti. Namera mu je bila da Broza upozna sa motivima odluke Prezidijuma CK KPSS, spreči njegovu negativnu i nekontrolisanu reakciju, učini ga saučesnikom u događajima. Završiti sastanak na Brionima i pored svih razlika "u znaku sporazuma", bio je jedan od imperativnih ciljeva sovjetske delegacije, znak da je dosegnuto "potpuno jedinstvo". Hruščov nije bio optimista.

Još manje je optimista bio Broz. Sa strepnjom, ali bespogovorno, prihvatio je susret sa Hruščovom. Brzi, haotični, nepredvidivi događaji u Mađarskoj su ga brinuli. Ne slučajno, pratio ih je sa Briona. Pravdajući se bolešću, daleko od očiju znatiželjnih diplomata i novinara, u osami izolovanog

57 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-32, Stenografske beleške razgovora koji su vođeni između delegacija Partije mađarskih radbenika i predstavnika SKJ.

58 D. Čosić, *Sedam dana u Budimpešti, Akcija*, Beograd 1965, str. 25.

ostrva, pratio je agencijske vesti, izveštaje prislušne službe, obaveštajne izveštaje jugoslovenskih diplomata u Budimpešti, procene analitičara i dobrih poznavalaca mađarskih prilika. Broz je osećao da ovog puta Hruščov dolazi sa predlogom koji znači brojna iskušenja.

Sovjetsko i jugoslovensko rukovodstvo je s posebnom pažnjom i zabrinutošću pratilo događaje u Mađarskoj. Početne pozicije oba rukovodstva bile su različite, ali ocena događaja, u krajnjoj instanci, veoma bliska. U Moskvi su prihvatili izveštaje Andropova, Suslova i Mikojana, u kojima je govoreno o narastanju unutrašnje političke krize, antipartijskim istupima inteligencije, bezobzirnoj kritici vlasti, otvorenim pokušajima njenog derogiranja, omalovažavanja, nepoštovanja, jačanju snaga "reakcije", pokušajima restauracije kapitalizma, "imperijalističkim" nastojanjima da se obezvrede rezultati Drugog svetskog rata, "podrivačkoj delatnosti" stranog faktora, koji "pod zastavom samostalnog puta" dezintegriše "lager", o širenju antisovjetskih osećanja, zahtevima za vođenjem samostalne nacionalne politike, odustajanju od prihvatanja sovjetskih iskustava, otporima svakom sovjetskom mešanju.⁵⁹ Sve je to stvaralo utisak da je u pitanju neprijateljska pojava koju treba "preseći" svim sredstvima. Unutrašnje teškoće političkog vrha, međunarodna situacija, ideološki razlozi, subjektivni momenat pogodovali su donošenju radikalnog rešenja u ime "zaštite socijalizma".

Pogleda na događaje u Mađarskoj jugoslovenski politički vrh je formirao pažljivo osluškujući i analizirajući vesti koje su brojnim kanalima stizale iz Budimpešte, Moskve, sveta. Beograd je smatrao da su dešavanja u Mađarskoj "deo lanca" nemira i reformi koje je inicirao sukob sa staljinizmom. Tumačili su ih kao posledicu narastajućeg otpora stagnaciji, birokratizmu, hegemonizmu, dogmatizmu. Jugoslovenski politički vrh je procenjivao da su "snage socijalizma" u Mađarskoj suviše "deformisane" i da to pogoduje pojavi "reakcije". Situacija je objašnjavana činjenicom da su događaji išli brže od promena koje je nagovestio XX kongres KPSS, što im je davalo radikalniji oblik. Uočavane su brojne počinjene greške nastale kao posledica oklevanja, kolebljivosti, nedostatka vizija, nesposobnosti, nespremnosti PMT i njihovih sovjetskih mentora na promene. Među njima je posebno isticano: neodgovarajuća smena Rakošija njegovim najbližim, i podjednako kompromitovanim, saradnikom Gereom; rezervisanost i nepoverenje prema Nađu; zastoje i plansko odugovlačenje u procesu demokratizacije društva; sporo napuštanje staljinističkih metoda upravljanja; nesprovođenje ekonomskih reformi; osuda metoda staljinističkog nasilja, ali ne i pozivanje na odgovornost onih koji su ga sprovodili; neodgovarajuća politika SSSR-a prema zemljama lagersa i drugo. Sve je to podsticalo sumnju u socijalizam i "energiju" masa, usled

59 Vengerske sobitija, str. 51-55; Kak rešalas "voprosi Vengrii", Ijulj – nojabr 1956, Istoričeskij arhiv, 2, 1996, 73-103.

nepostojanja odlučnog rukovodstva, orijentisalo antisovjetski i antisocijalistički. U Beogradu je praćen tok demonstracija, analizirana njihova socijalna struktura, zahtevi, parole, uočavan raspad PMT i nemoć rukovodstva da utiče na događaje, postojala predstava o razmerama panike i haosa koji je zahvatio institucije vlasti, identifikovani nedosledni pokušaji traženja političkog rešenja, praćeni brojnim popuštanjima i ustupcima "reakciji", vrednovan učinak sovjetske vojne intervencije. U masi nezadovoljnih primećivana je pojava "nacionalista i antisocijalističkih elemenata", ali u jugoslovenskom političkom vrhu nisu bili spremni da prihvate sovjetski stav da je u pitanju otvoren istup "fašističkih bandi" i "kontrarevolucionara". Percepcija događaja, sa uzrocima i posledicama, bila je mnogo složenija u Beogradu nego u Moskvi. Ipak je procenjivano da je u pitanju opasno "skretanje udesno" od koga se, "u ime socijalizma", treba distancirati. Plašeći se da cela situacija izmiče kontroli, jugoslovenski politički vrh je nastojao da deluje umirujuće. Broz je pristao na susret sa Gereom, medijima je naloženo da se "suzdrže" od sopstvenih komentara i prenose pisanje mađarske štampe, isticanje "jugoslovenskog uzora" je smanjeno, diplomatama je data direktiva da iskoriste svoj uticaj i umirujuće deluju.⁶⁰ Jugoslovenski politički vrh je učinio ono što je bilo u njegovoj moći kako bi srpečio svaku mogućnost da se, i na Istoku i na Zapadu, Jugoslavija i "jugoslovenski primer" označe jednim od inspiratora događaja u Mađarskoj.

Prilika za demonstriranje političke odlučnosti Moskve ukazala se 23. oktobra 1956. i Prezidijum CK KPSS je na nju brzo reaagovao. Protesti protiv politike staljinističkog rukovodstva predvođenog Erno Gereom prerasli su u spontani socijalni pokret za radikalnu društvenu reformu. Zahteve za nacionalnom nezavisnošću, suverennošću, demokratskom i pluralističkom vlašću, izmeštanjem sovjetskih trupa sa teritorije Mađarske sovjetski politički vrh je tumačio kao ustanak protiv socijalizma i sovjetske vlasti. To je bio presudan razlog da, nakon prvih oružanih obračuna, na zahtev mađarskog partijskog rukovodstva, Prezidijum CK KPSS odobri intervenciju sovjetskih trupa. Članovi Prezidijuma su se u kasnim večernjim satima 23. oktobra 1956. saglasili sa predlogom Nikite Sergejeviča "za izvođenje vojske u Budimpešti". Sa mišljenjem Moskve o događajima u Mađarskoj i mogućoj upotrebi vojne sile Nikita Sergejevič je, preko Veljka Mićunovića, upoznao Josipa Broza.⁶¹

60 AJ, CK SKJ, IX, 75-I-38; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-34; AJ, CK SKJ, 75-I-35; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-75; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-76; AJ, CK SKJ, II/75; AJ, CK SKJ, III/67; J. B. Tito, Govori i članci, XI, Beograd, 227-250, (Govor J. B. Tita pred Aktivom komunista iz Istre, Pula 11. novembra 1956).

61 Kak rešilas "voprosi Vengrii", Ijulj – nojabr 1956, Rabočaja zapis zasedanija 23. oktjabrja 1956, 82-83. Veljko Mićunović je na sledeći način opisao susret sa Hruščovom 24. oktobra 1956: "Sinoć u Kremlju susreo sam Hruščova i razgovarao sa njim na njegovo traženje. Glavna, gotovo jedina tema razgovora bila je Mađarska. Hruščov je izgledao, malo je to reći, vrlo zabrinut. Kaže da je u Mađarskoj prolivena krv, optužuje Zapad, antisovjetski elementi

Izlazak sovjetskih trupa na ulice Budimpešte povredio je nacionalna osećanja stanovništva, izazvao "provalu" nezadovoljstva i patriotizma, podstakao ugasli osećaj o potrebi zaštite suvereniteta Mađarske. Nakon toga događaje je bilo nemoguće kontrolisati. Ni dolazak Mikojana i Suslova u Mađarsku, ni nastojanja Imre Nađa da Vlada ostane na kursu "junske politike", ni pokušaji da u sastav Vlade budu uvršćeni opozicioni političari, ni objavljivanje amnestije za sve učesnike nemira koji polože oružje, ni dopuštanje višepartijskog političkog života, ni upotreba sile nisu mogli primiriti nemire. Procenjujući da se situacija pogoršava, komplikuje i izmiče kontroli, demonstracije dobijaju na masovnosti, "kontrarevolucija" napreduje, vlast se raspada, ponašanje mađarskih komunista "vodi u kapitulaciju", antisovjetski osećaji šire, Prezidijum CK KPSS je na zasedanju od 28. oktobra 1956. raspravljao "o granicama" do kojih može biti tolerisana pobuna i političkom kursu koji treba zauzeti prema "kontrarevoluciji". Pod pritiskom informacija koje su stalno pristizale, dramatično menjajući raspoloženja i poglede, sovjetski politički vrh se tada odlučio za podršku vladi Imre Nađa. Alternativa tom političkom potezu bila je upotreba sile, ratna avantura, "okupacija Mađarske".⁶² Pokušaj traženja političkog rešenja i ublažavanja nezadovoljstava u Mađarskoj i zemljama lagera ogledao se i u donošenju Deklaracije o principima odnosa između socijalističkih zemalja. Proklamovani stavovi o ravnopravnosti, integritetu, suverenitetu, jednakosti socijalističkih zemalja i nemešanju u unutrašnje stvari drugih, bili su suprotni sovjetskoj političkoj praksi. Nedostatak iskrenosti i veliki nesklad između proklamovanog i stvarnog presudno su uticali na pokušaj traženja političkog rešenja. Rezultat je izostao.⁶³ Nekoliko dana kasnije, 31. oktobra 1956, procenjujući da Nađ "sve više potpada pod uticaj reakcije", njegova delatnost protivreći državnim interesima Sovjetskog Saveza, pothranjuje agresivnost Atlantskog pakta, ruši posleratni *status quo*, "ugrožava celinu socijalističkog lagera", odlučeno je da se vojno interveniše u Mađarskoj.⁶⁴ Sa uverenjem da

latili su se oružja protiv lagera i SSSR-a. Zapad traži reviziju rezultata Drugog svetskog rata, otpočeo je sa tim u Mađarskoj, a onda će ići da uguši jednu po jednu socijalističku državu u Evropi, ali Zapad se prevario u računu. Kaže mi da prenesem Titu poruku o sovjetskom gledištu na stvorenu situaciju i o spremnosti SSSR-a da na silu odgovori silom. Hruščov me je uveravao u potpunu jednodušnost sovjetskog rukovodstva. Rusi će podržati političko rešenje u Mađarskoj ukoliko je takvo rešenje moguće. Hruščov je ostavio utisak da u takvo rešenje ne veruje. Kaže da mi, Jugosloveni, možemo sada mnogo toga da učinimo za stvar socijalizma u Mađarskoj." V. Mićunović, isto, str. 152.

62 Kak rešilas "voprosi Vengrii", Rabočaja zapis zasedanija 28. oktjabrja 1956, Istoričeskij arhiv, 2, 1996, 88-97.

63 V. Mićunović, isto, str. 154.

64 Kak rešilas "voprosi Vengii", Raboćie zapiski zasedanij Prezidiuma CK KPSS Ijulj – nojabr 1956, Istoričeskij arhiv, 3, 1996, 87-94.

između dva zla, vojne intervencije ili restauracije kapitalizma u Mađarskoj, bira manje, Nikita Sergejevič je otputovao na razgovore sa Josipom Brozom.

Boravak sovjetske delegacije u Jugoslaviji i razgovori na Brionima bili su prekriveni velom najveće državne tajne. Razgovori su vođeni u prisustvu malog broja svedoka. Nasuprot Hruščovu i Maljenkovu sedeli su Broz, Kardelj, Ranković i Mićunović. O stepenu tajnosti, potrebi da o susretu ostane što manje tragova koji kompromituju, govorila je i činjenica da je razgovor vođen bez zapisničara, tehnike, upotrebe papira i olovke. To je svima odgovaralo. Omogućavalo je gotovo maksimalnu konspirativnost, ali i pružalo mogućnost za upotrebu i zloupotrebu celog dogovora. I Broz i Hruščov su tu mogućnost iskoristili.⁶⁵

Susretu Josipa Broza i Nikite Sergejeviča davala je ton činjenica da je sovjetska strana već donela odluku o vojnoj intervenciji. Razgovori na Brionima su otuda više bili prilika da se jugoslovenskom političkom vrhu saopšti neopoziva odluka Prezidijuma CK KPSS i obrazlože motivi njenog donošenja nego mesto za razmenu misli, davanje sugestija i saveta. U političkom nastupu Hruščova dominirali su vrednosni sudovi i tvrdnje u koje se nije smelo sumnjati. Temeljnih analiza situacije i pokušaja za sagledavanjem uzroka događaja u Mađarskoj nije bilo ili ih je bilo nedovoljno. U nastupu Nikite Sergejeviča uočljiva je želja da mađarsko pitanje bude predstavljeno kao "zajednička stvar" sovjetskog i jugoslovenskog političkog vrha. Dužnost komunista je nalažala bespogovornost u sprovođenju dogovorenog. Nastupalo se u ime socijalizma i njegove odbrane.⁶⁶

Sovjetska strana je događaje vrednovala kao "kontrarevoluciju", koja preči uništenju osnovnih tekovina socijalizma u Mađarskoj. Takva radikalna ocena događaja je za sobom povlačila primenu radikalnih mera zaštite. Upotrebu termina "kontrarevolucija" Hruščov je argumentovao činjenicom da u Mađarskoj "ubijaju, kolju, vešaju komuniste", apelom vlade Imre Nađa da istupa iz Varšavskog ugovora, pojavom restauracije kapitalizma. Potrebu za vojnim reagovanjem objašnjavao je brojnim spoljašnjim i unutrašnjim razlozima. Čast Sovjetskog Saveza kao države, ideološka suština komunističkog internacionalizma, strah da će "kapitalisti" doći na granice SSSR-a, potreba

65 O razgovorima Broza i Hruščova vođenim u noći između 2. i 3. novembra sačinjena je, na osnovu sećanja, beleška iz pera V. Mićunovića. Taj dokument danas nije dostupan istraživačima. O događaju su, u svojim sećanjima, pisali N. S. Hruščov i V. Mićunović. Postoji i obimna tajna prepiska u kojoj se obe strane pozivaju na isti događaj, često ga različito tumačeći (AJ, CK SKJ, II/15, Pisma od 5, 7, 8. novembra, 3. i 29. decembra 1956, 10. januara i 1. februara 1957.)

66 AJ, CK SKJ, II/15, Tajna prepiska Hruščov – Tito; AJ, CK SKJ, III/67; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-75; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-35; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-77; Ka rešalis "voprosi Vengrii", Istoričeskij arhiv, 2, 1996, 88-104; Kak rešalis "voprosi Vengrii", Istoričeskij arhiv, 3, 1996, 87-94; Memuari Nikit Sergeeviča Hruščeva, Voprosy istorii, 1992, 11-12, 83-84; V. Mićunović, 156-165.

da se pred Zapadom demonstrira snaga, "umire" kritičari novog političkog kursa i zadovolji vojni činilac ("sovjetska armija") nisu Hruščovu dozvoljavali "popuštanje" i nagonili su ga da po drugi put u Mađarskoj upotrebi vojsku. Ugroženost socijalističkog razvoja nije ostavljala komunistima prostor za drugačije mišljenje i delovanje. Zahtev Hruščova da jugoslovenski politički vrh "pravilno razume" sovjetsku odluku o vojnoj intervenciji i njene motive nije samo stavljao Broza pred "svršen čin". Dovodio ga je u podređeni položaj, solidarisao sa intervencijom i, posredno, činio odgovornim za nju.⁶⁷

Broz i Hruščov su se najviše razlikovali u pogledima na uzroke događaja u Mađarskoj, manje u oceni postojećeg stanja. Hruščov je krivce tražio u Zapadu, "reakciji", Nađu. Nije iskazivao spremnost da se suoči sa suštinom pojava, i govori o staljinističkom nasleđu, Rakošiju, Gereu, greškama iz prošlosti. Revolt, pobunu, ekspanziju nezadovoljstva, nastalu situaciju Josip Broz je tumačio prošlošću. Smatrao je da se blagovremenim preduzimanjem onoga "što je moralo" mogao izbeći "ovakav razvitak i ovo što je došlo". Teško je reći koliko je bio saglasan sa Hruščovom da je u pitanju "kontrarevolucija". U svome izlaganju, sa osećajem za nijansu, govorio je za događaje u Mađarskoj da skreću "udesno, u kontrarevoluciju". Time je bio samo određen moguć pravac razvoja događaja. Otuda je Brozov zaključak, ipak, izazivao izvestan stepen suzdržanosti: "Mora se intervenirati, ako je u Mađarskoj kontrarevolucija." Ali i tako iskazan stav značio je pristajanje na upotrebu sile, mirenje sa situacijom, saglasnost sa sovjetskom akcijom, saučesništvo. Zbog bojazni da tokom vremena promene u Mađarskoj mogu destabilizovati društveno-politički sistem Jugoslavije i rukovodeću ulogu SKJ, Broz na Brionima nije protestovao.⁶⁸

Josip Broz je više nego Hruščov smatrao da vojna intervencija mora biti praćena političkom akcijom. Bio je ubeđen da se "ne bi trebalo isključivo osloniti na oružje sovjetske armije". Takvo rešenje je procenjivao kao "loše" i predlagao da se provede "neka politička priprema" i tako "spasi što se spasti može". Založio se za formiranje revolucionarne i narodne vlade, objedinjavanje snaga koje stoje na poziciji "dalje izgradnje socijalizma", predložio Janoša Kadara za mogućeg premijera, istakao potrebu za uvođenjem novog, nekompromitovanog "kadra" u politički život. Smatrao je da novoformirana vlada mora oštro osuditi Rakošija, Gereu i prošlost koju oni simbolizuju, stati u odbranu osnovnih tekovina socijalizma, izboriti se za demokratske i ravnopravne odnose sa zemljama socijalističkog lagersa, otvo-

67 AJ, CK SKJ, II/15, Tajna prepiska Hruščov – Tito; AJ, CK SKJ, III/67; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-75; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-35; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-77; Ka rešalis "voprosi Vengrii", istoričeskij arhiv, 2, 1996, 88-104; Kak rešalis "voprosi Vengrii", Istoričeskij arhiv, 3, 1996, 87-94; Memuari Nikit Sergejeviča Hruščeva, Voprosy istorii, 1992, 11-12, 83-84; V. Mićunović, 156-165.

68 Isto.

riti perspektivu povlačenja sovjetskih trupa. Hruščovu je odgovaralo da primedbama i sugestijama jugoslovenski vrh bude uključen u "rešavanje" mađarskog pitanja. Sovjetima većina sugestija nije odgovarala, ali su ipak bili spremni da deo Brozovih ideja prihvate. Verovao je da se time, malim i bezazlenim ustupcima personalne prirode, definitivno, od nemog posmatrača i svedoka Broz pretvara u saučesnika. Na drugoj strani, Josip Broz je nastojao da konstruktivnim savetima olakša poziciju u kojoj se našao. Insistirajući na političkoj akciji, nastojao je da amortizuje vojni udar, "spasi što se spasti može", sebe predstavi kao zagovornika političkog "rešenja" mađarske krize. Bio je ubeđen da je to jedini način da izbegne zamke koje mu je Hruščov postavio. Nadao se da će zagovaranjem političke akcije zadobiti poverenje Sovjetskog Saveza, zadržati prestižnost "jugoslovenskog primera" u zemljama narodne demokratije, osloboditi se neprijatnog mađarskog eksperimenta sa višepartijskim sistemom i rušenjem monopola komunističke vlasti, održati kontakte sa Zapadom.⁶⁹

Iako različiti, pogledi i ocene Hruščova i Broza o mestu i ulozi Imre Nađa u mađarskim događajima imali su više dodirnih tačaka. Članovi Prezidijuma CK KPSS koji su učestvovali u donošenju odluke o vojnoj intervenciji i Mađarskoj doživljavali su Nađa kao "desnog oportunistu", nazivali ga "likvidatorom" i "koljačem", čovekom koji vodi "dvojni igru", smatrali da se u "rukama Nađa Mađarska raspada", bili ubeđeni da će on "kad-tad" istupiti protiv Sovjetskog Saveza. Ipak, Hruščovu nije smetalo da na Brionima zatraži od Broza da ispita "da li se nešto sa Nađem može učiniti". Pod tim se podrazumevalo ograđivanje od "reakcije", poništavanje odluka, mera i rešenja koja je mađarska vlada donela, odstupanje sa vlasti, pozivanje na odustajanje od otpora. Pre svega, ostavka i odstupanje sa vlasti. Pravni vakuum koji bi taj čin izazvao omogućavao je legitimitet novoj Revolucionarnoj vladi ustoličenoj sovjetskom vojnom akcijom. Hruščov je bio ubeđen da na taj način Broza definitivno čini odgovornim za nastupajuće događaje. U danima koji su prethodili razgovorima na Brionima, Broz je podržavao Nađevo nastojanje da demokratizuje društvo, izbori neutralni status Mađarske, ostvari decentralizaciju i prestrukturisanje društvene moći, pregovara o premeštanju sovjetskih trupa, zalaže se za principijelno regulisanje odnosa između socijalističkih zemalja. Te ideje je smatrao pozajmljenim iz "jugoslovenske prakse". Josip Broz je verovao da je Nađ antistaljinista, protivnik totalitarizma, prijatelj Jugoslavije. Bio mu je mnogo bliži nego Gere ili neko drugi iz staljinističkog rukovodstva PMT. Ipak, plašila ga je popustljivost prema

69 AJ, CK SKJ, II/15, Tajna prepiska Hruščov – Tito; AJ, CK SKJ, III/67; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-75; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-35; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-77; Ka rešalis "voprosi Vengrii", istoričeskij arhiv, 2, 1996, 88-104; Kak rešalis "voprosi Vengrii", Istoričeskij arhiv, 3, 1996, 87-94; Memuari Nikit Sergeeviča Hruščeva, Voprosy istorii, 1992, 11-12, 83-84; V. Mićunović, 156-165.

“reakciji”, bujanje “desne opasnosti”, težnja da Mađarska istupi iz “socijalističkog lagersa”, mogućnost da na teritoriji severnog suseda budu stacionirane trupe protivničke vojne alijanse. Iznad svega, Broz je strahovao od alternativnog modela socijalizma, koji se rađao u Mađarskoj i koji je, uz ostalo, zagovarao višepartijski sistem i napuštanje monopola komunističke partije. To je bio razlog da se sa Hruščovom, i pored brojnih razlika, složi u oceni da je “Imre Nađ otvorio put kontrarevoluciji i doveo reakciju na vlast”, “izdao stvar socijalizma”, “stupio na teren nacionalizma i šovinizma”. Broz je prihvatio Hruščovljevu molbu “od najveće važnosti” da utiče na Nađa. Verovao je da će se tim činom osloboditi mogućih neprijatnih optužbi da je Jugoslavija “inspirator” mađarskih događaja. Kontakt sa Nađem u političkoj kombinatorici Josipa Broza značio je i nešto više – mogućnost da se oslobodi neprijatnog zagrljaja Nikite Sergejeviča i priliku da nakon duže vremena, u političkim odnosima sa SSSR-om preuzme inicijativu.⁷⁰

* * *

Razgovore na Brionima je Nikita Sergejevič Hruščov doživljavao kao veliki uspeh sovjetske politike. Podjednako viđenje situacije u Mađarskoj, jedinstveni stavovi u pogledu mera koje treba primeniti u Mađarskoj radi njenog povratka “na pozicije socijalizma”, podudaran stav oko potrebe formiranja Mađarske revolucionarne vlade, saglasnost o personalnim pitanjima, istovetna ocena Nađa i njegove politike i drugo stvarali su iluziju o dugo željenom i najzad dosegnutom “jedinstvu pogleda” KPSS i SKJ. Hruščovu se činilo da je mađarska kriza rešena tako što je Mađarska zadržana u lageru, a Jugoslavija primorana da u njega uđe. Izgledalo je da Broz više nema alternativni politički potez niti mogućnost za dalje “manevrisanje”. Broz je gotovo bio uhvaćen u zamku vešte sovjetske politike. Ipak, u političkoj igri oko “uvlačenja” Jugoslavije u lager Nikita Sergejevič je načinio veliki previd. Podstakao je Broza na saradnju sa Nađem. Jugoslovenske diplomate u Budimpešti nisu uspele da iznude Nađevu političku ostavku, na šta se Broz obavezao na Brionima. Ipak, kontakti ostvareni 3. novembra 1956. imali su presudnu važnost da se Imre Nađ, taj “stari boljševik”, političar, mađarski akademik, odluči da u kritičnim trenucima sovjetske vojne intervencije zatraži azil u jugoslovenskoj ambasadi. Dolaskom Nađa i njegovih istomišljenika u ambasadu SFRJ događaji su krenuli drugim tokom. Politički potez povuče u “cajtnotu” oslobodio je Broza “jednostranih odnosa” sa SSSR-om i zemljama lagersa, pružao mu mogućnost da u “nagodbi” sa Istokom i Zapadom povрати poljuljani ugled i samopouzdanje. Na “plamene komunističke pozdra-

70 AJ, CK SKJ, II/15, Tajna prepiska Hruščov – Tito; AJ, CK SKJ, III/67; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-75; AJ, CK SKJ, IX, 75-I-35; AJ, CK SKJ, IX, 75-II-77; Ka rešalis “voprosi Vengrii”, istoričeskij arhiv, 2, 1996, 88-104; Kak rešalis “voprosi Vengrii”, Istoričeskij arhiv, 3, 1996, 87-94; Memuari Nikit Sergejeviča Hruščeva, Voprosy istorii, 1992, 11-12, 83-84; V. Mićunović, 156-165.

ve" koje mu je Hruščov slao iz Moskve, Josip Broz je odgovorio političko-diplomatskom inicijativom i zahtevom da Nađu i drugovima bude dozvoljen odlazak u Jugoslaviju.

Summary

Josip Broz, Nikita Sergejevich Khrushchev and the Hungarian Issue 1955-1956

Fruitful, long and very frequent talks between Josip Broz and Nikita Sergejevich Khrushchev in 1955 and 1956 had essentially one topic and one aim – rapprochement, conciliation and recruiting Yugoslavia into the socialist bloc. The Hungarian Issue played a specific role within this topic and that aim. It appeared in the Yugoslav-Soviet relations in the very early stage of the Hungarian crisis in 1955 to become, towards the end of 1956, the main determining issue in the relationship between Yugoslavia and the USSR. In this paper the author analyzes the available documentation and thus follows the events in Hungary, analyzes the impact of the "Yugoslav example" and the "Yugoslav factor" on these events, explains "maneuvering" of the Yugoslav politics which tried to keep the same distance from the East and from the West, to penetrate into smart and persistent attempts of the Soviet political leadership to implicate Yugoslavia in the military intervention in Hungary, to discredit it, alienate it from the West and "drag" it into the socialist bloc.